

กรณีพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับเจ้าหลวงเชียงใหม่

กรณีพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับเจ้าหลวงเชียงใหม่ มีสาเหตุมาจากเรื่องป่าไม้เป็นส่วนใหญ่¹ ทั้งนี้ เนื่องจากในสมัยนั้นราชอาณาจักรไทย โดยเฉพาะทางภาคเหนือ เจ้าผู้ครองนครมีสิทธิและอำนาจในฐานะเจ้าประเทศราช ปกครองนครของตนตามอาณาเขตที่ได้แบ่งแยกไว้รวม 5 นคร คือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ และ น่าน ฉะนั้น ป่าไม้ที่ขึ้นอยู่ในความปกครองของนครใด ก็ถือว่าเป็นทรัพย์สินอย่างหนึ่งของเจ้าผู้ครองนครนั้น และเมื่อเจ้านายหรือเจ้าผู้ครองนครซึ่งเป็นเจ้าของป่าถึงแก่อนิจกรรม ป่าไม้เหล่านั้นก็เป็นมรดกตกทอดไปยังทายาทและลูกหลานของเจ้าผู้ครองนคร และเจ้าของป่านั้น ๆ ฉะนั้น เมื่อผู้ใดต้องการทำป่าไม้ จึงต้องขออนุญาตต่อเจ้าของป่าไม้หรือเจ้าผู้ครองนครก่อน² เพื่อจะได้รับคำยินยอมเป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งจารึกลงในใบลาน ให้เป็นคู่มืออนุญาตแก่ผู้ขอทำป่าไม้ เพื่อดำเนินกิจการได้โดยไม่มีเงื่อนไขใด ๆ เพราะฉะนั้น ผู้ขอทำป่าไม้จะดำเนินกิจการอย่างไรก็ได้³ แต่การทำป่าไม้นั้นจะต้องเสียเงิน "ค่าตอ" ทุกต้นที่ตัดให้แก่เจ้าของป่า⁴

¹Palgrave-Granville, 17 November 1882, F.O. 69/166.

²กระทรวงเกษตร, ประวัติกรมป่าไม้ในรอบ 72 ปี (พิมพ์เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาครุพันธ์พิทักษ์ ณ เมรุวัดธาตุทอง พระนคร, 30 ธันวาคม, 2511), หน้า 1.

³กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.16/10 รายงานพระองค์เพ็ญฯ เสด็จตรวจการป่าไม้, พฤษภาคม ร.ศ.112.

⁴เจ้าของป่าอาจเป็นคน ๆ เดียวกันกับเจ้าผู้ครองนคร หรือเจ้านายอื่น ๆ ก็ได้ ทั้งนี้เพราะป่าไม้เป็นมรดกที่ตกทอดจากเจ้านายผู้หนึ่งไปยังบุตรหลานของตน อาทิเช่น เจ้านครคนที่ 1 มีโอรสธิดา 10 องค์ ก็แบ่งป่าไม้ออกเป็น 10 ส่วนเพื่อยกเป็นมรดก และโอรสธิดาเหล่านั้นก็จะมอบป่าไม้ให้แก่ผู้สืบเชื้อสายต่อไป.

เงินค่าคอกที่กล่าวถึงนี้ คือเงินค่าช่วยการในการคักฟันไม้แต่ละต้นที่ผู้เช่าทำจะต้องให้แก่เจ้าของป่า โดยจะมีพนักงานซึ่งมีหน้าที่เฉพาะออกไปทำการเก็บรวบรวมเงินให้แก่เจ้าของป่า และเจ้าของป่าก็จะนำเงินไปมอบให้แก่เจ้าผู้ครองนคร เพื่อจัดแบ่งเงินออกเป็น 3 ส่วน ให้แก่ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้อง คือ ส่วนที่ 1 แบ่งให้แก่เจ้าของป่าไม้ที่อนุญาตให้คนเขาไปคักฟันไม้ของคอก ส่วนที่ 2 จัดให้แก่เจ้าพนักงานที่เข้าไปเก็บเงินค่าคอกและค่าใช้จ่ายในการทำงาน สำหรับส่วนที่เหลือเป็นเงินที่แบ่งถวายแก่เจ้าผู้ครองนคร ซึ่งเป็นผู้ปกครองดินแดน⁵

การเก็บเงินค่าคอกนี้ ในระยะแรก ๆ ไม่ปรากฏว่าได้กำหนดกฎเกณฑ์แน่นอนเหมือนสมัยต่อมา ทั้งนี้เพราะเดิมป่าไม้ไม่มีราคาค่างวดเท่าใดนัก เจ้าของป่าไม้ซึ่งเป็นผู้ครองดินแดนก็แจกให้พวกพ้อง และอนุญาตให้บุตรหลานใช้บ่าวไพร่เข้าคักฟันชักลากไม้ไว้ขายคนละประมาณ 100-200 ต้นโดยไม่คิดเงินทอง และเมื่อถึงคราวเปลี่ยนเจ้านครคนใหม่ ป่าไม้ก็ถูกถอนจากบุตรหลานพวกพ้องของเจ้านครคนเก่ามาแบ่งปันให้กับบุตรหลานของคนบางวนเวียนเรื่อยไป⁶ ต่อมา ป่าไม้เริ่มมีราคาขึ้นเพราะมีพวกพม่าและคนในบังคับอังกฤษสนใจเข้ามาคักฟันและขออนุญาตทำป่าไม้มากขึ้น จึงเกิดการเรียกเก็บเงินค่าคอกขึ้นคนละ 1 รูปี นับเป็นต้นกำเนิดของการเก็บเงินค่าคอกคักคอกเรื่อยมา⁷ ถึงสมัยของพระเจ้ามโหตรประเทศฯ ก็มีการป่าไม้ได้ขยายตัวกว้างขวางขึ้น ทั้งนี้ปรากฏว่ามีการตกลงปรับปรุงค่าคอกไม้ระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับผู้ที่มาเช่าทำอย่างชัดเจน คือ ถ้าไม้ขนาด 8-10 ก้า⁸ (Fists) จะต้องเสียค่าคอกในอัตรา 1 รูปี ไม้ขนาด 11-13 ก้า เสียค่าคอก 2 รูปี และไม้ขนาด 14-16 ก้าเสีย

⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.16/10 เรื่องเดิม.

⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.58/88 พระเจ้านองยาเชอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปจัดการปกครองทางเหนือ จ.ศ.1246.

⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.58/88 เรื่องเดิม.

⁸ กระจ่างเกษกร, เรื่องเดิม, หน้า 6. 1 ก้า = 21 ซม.

ค่าคอก 3 รูปี⁹

การกำหนดอัตราค่าคอกไม้คังกล่าวไว้ขึ้นอยู่กับสมัชชาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระเจ้าประเพศราชวงศ์สุดท้ายของเชียงใหม่ กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2427-2428 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรดให้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิศิตปรีชากร เป็นข้าหลวงพิเศษเสด็จขึ้นมาจักราษาการ ณ หัวเมืองลานนา ในการจักราษาการครั้งนี้ กรมหมื่นพิศิตปรีชากรได้ทรงวางนโยบายจัดการเกี่ยวกับกิจการป่าไม้ด้วย กล่าวคือ ได้ทรงให้มีการเพิ่มเงินค่าคอกขึ้นอีก 2 รูปีทุก ๆ คน เพื่อนำเงินที่เพิ่มขึ้นส่งลงมายังรัฐบาลกลาง ณ กรุงเทพฯ¹⁰

การเก็บเงินค่าคอกได้เปลี่ยนแปลงไปอีกจนกระทั่งมีการจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นใน พ.ศ. 2439 จึงได้กำหนดเงินค่าคอกเป็นคนละ 12 รูปี โดยแบ่งเงินที่เก็บได้ออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งให้กับเจ้านายที่เกี่ยวข้อง และอีกส่วนหนึ่งก็ส่งลงมายังกรุงเทพฯ ฉะนั้น จึงนับได้ว่าเงินค่าคอกมีส่วนเพิ่มพูนรายได้ให้แก่เจ้านายผู้เป็นเจ้าของป่าและเจ้านครเป็นอันมาก¹¹

อนึ่ง การทำป่าไม้ในสมัยนั้นมุ่งแต่จะแสวงหาผลประโยชน์จากการตัดไม้เพียงอย่างเดียว โดยไม่มีการควบคุมการทำไม้หรือบำรุงป่าแต่อย่างใด ต่อมา เมื่อการทำป่าไม้ขยายตัวกว้างขวางออกไป จึงเกิดการแก่งแย่งกันขึ้น เพราะผู้รับอนุญาตทำไม้มิได้เสียเงินเฉพาะค่าคอกตามอัตราที่ไม่แน่นอนเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังคงเสียเงินพิเศษเพื่อเป็น "ค่าเปิดป่า" อีกด้วย กล่าวคือ ผู้ใดให้ค่าเปิดป่าสูงสุด ผู้นั้นก็ได้สิทธิในการทำป่าไม้¹²

⁹ N.J. Brailey, เรื่องเดิม, หน้า 70. อ้างจาก Mahawong to McLeod 24 March 1846 in India Secret Proceedings (ISP) Vol. 123 (May, 1846).

¹⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 น.16/10 เรื่องเดิม.

¹¹ เรื่องเดียวกัน.

¹² กระทรวงเกษตราธิการ, เรื่องเดิม, หน้า 2.

การแก่งแย่งเพื่อทำป่าไม้ได้มีมากขึ้น ทำให้เกิดกรณีพิพาทขึ้นเนื่อง ๆ ประกอบกับมี
คนในบังคับอังกฤษเดินทางจากพม่าและหัวเมืองมอญเข้ามาทำป่าไม้ ทำให้กรณีพิพาทที่เกิดขึ้น
มีผลกระทบกระเทือนต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไม่มากนักน้อย ดังนั้น รัฐบาลจึงพิจารณา
เห็นความจำเป็นที่จะเข้าระงับกรณีพิพาทและให้ความเป็นธรรมแก่ผู้ทำป่าไม้¹³ โดยการรวม
ป่าไม้เข้าเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการปกครองดินแดนเหล่านี้ ดังจะเห็นได้จากรายงานตอน
หนึ่งของ พระยาศรีสหเทพ ซึ่งออกไปจัดการการมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือใน พ.ศ.2442-
2443 ใจความตอนหนึ่งว่า

...บรรดาเจ้านายในมณฑลนี้เกี่ยวข้องกับป่าไม้สักแทบทุกคน
มากบางน้อยบาง เพราะฉะนั้น ผู้ใหญ่จะบังคับการในมณฑลนี้
ต่อไป ถ้าไม่ใคร่เป็นผู้บังคับการป่าไม้ควยแล้วเป็นไมสำเร็จ
ใด...¹⁴

สภาพของลานนาในสมัยที่เกิดกรณีพิพาท

กรณีพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับเจ้านายเชียงใหม่เริ่มเกิดขึ้นในสมัยที่
พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ปกครองเชียงใหม่ ซึ่งตรงกับรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว¹⁵ สำหรับกรณีพิพาทเรื่องแรกที่ต้องส่งเรื่องราวมายังกงสุลอังกฤษ ณ กรุงเทพฯ
คือ คดีมองชวยกาน¹⁶ ซึ่งจะไต่กล่าวถึงต่อไป กรณีพิพาทดังกล่าวได้ยึดเยื้อมาจนถึงรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้รัฐบาลกลางต้องเข้าดำเนินการว่ากล่าว

¹³ เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

¹⁴ กองกฎหมายเทศาภิบาล กรมศิลปากร, ร.5 ม.58/33. สำเนาในหอสมุด
พระยาศรีสหเทพ, 2 เมษายน, ร.ศ.119.

¹⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครองราชย์ พ.ศ.2394-2411 ส่วนพระเจ้า
กาวิโลรส ปกครองเชียงใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ.2399-2412.

¹⁶ หอสมุดเทศาภิบาล กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เล่มที่ 98, คดี
มองชวยกาน.

เปรียบเทียบคดีความที่ถึงสุดขอร้องจนลุกลงไป อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าทางลานนายังคงให้
ชาวพม่าและคนในบังคับอังกฤษทำป่าไม้อยู่อีกเรื่อย ๆ ซึ่งก่อให้เกิดคดีฟ้องร้องขึ้นเนื่อง ๆ¹⁷
อาทิเช่น ใน พ.ศ. 2416 มีคดีความที่พวกพม่าและคนในบังคับอังกฤษฟ้องเจ้านายเมืองเชียงใหม่
รวม 42 เรื่อง ภายหลังการพิจารณาแล้ว ผลปรากฏว่าไทยยกเลิกความ 31 เรื่อง ส่วนที่
เหลือปรากฏว่าจำเลยผิดจริง ถูกตัดสินให้แพ้อความ 11 เรื่อง และต้องชำระเงินจำนวน
466,015 รูปีให้แก่โจทก์ตามคำตัดสิน¹⁸ จากพฤติกรรมที่เกิดขึ้นก่อให้เกิดความต่าง ๆ นี้ อาจทำความเข้าใจได้โดยการพิจารณาสภาพของเชียงใหม่ในแง่ต่าง ๆ คือ

สภาพการปกครองและการศาล ดินแดนลานนาในระยะที่เกิดกรณีพิพาทนั้นยังมีสภาพ
เป็นประเทศราชของไทย จึงมีอิสระในการดำเนินกิจการภายในของตนอย่างเต็มที่ และ
ปรากฏว่ารัฐบาลกลางก็ไม่เคยส่งข้าราชการขึ้นมาควบคุมการปกครองดินแดนลานนาเลย¹⁹
จนกระทั่งถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทางรัฐบาลกลางจึงได้จัดส่ง
ข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณขึ้นมาดูแลให้คำปรึกษาแก่บรรดาเจ้านครในลานนา²⁰

ดังนั้น ในระยะแรก ๆ การปกครองภายในของดินแดนลานนาจึงมีลักษณะเช่นเดียวกับ
กับการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชโดยทั่ว ๆ ไป กล่าวคือ ผู้ครองนครหรือพระเจ้า

¹⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าพระยาบดินดีเดชา อนุชาธิบดีฯ เรื่อง เจริญเมือง,
หน้า 30.

¹⁸ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, จดหมายเจ้าพระยาบดินดีเดชา-
มหาโกษาธิบดี ถึง พระสยามมกุฎราชกุมาร, 22 พฤษภาคม ค.ศ. 1873, "เรื่องความเมือง-
เชียงใหม่," แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

¹⁹ N.J. Brailey, เรื่อง เจริญเมือง, หน้า 50.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 381. ข้าหลวงคนแรกซึ่งขึ้นไปปฏิบัติราชการที่เชียงใหม่
คือ พระนรินทรราชเสนี (พุ่ม ศรีไชยันต์), ค.ศ. 1875-1876.

ประเทศราชมีอำนาจสูงสุดทั้งทางด้านการปกครองและการพิจารณาพิพากษาคือความต่าง ๆ ภายในอาณาเขตของตน โดยไม่ต้องส่งเรื่องราวรายงานมายังกรุงเทพฯ ดังเช่นในสมัยของพระเจ้ากาวิโลรสฯ พระองค์ทรงตัดสินประหารชีวิตนักโทษในคดีต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงเห็นสมควร โดยทรงกล่าวคำว่า "อ้าว" เพียงคำเดียว ดังนั้น พระองค์จึงทรงได้รับการขนานนามว่า "เจ้าชีวิตอ้าว"²¹

อนึ่ง เชียงใหม่ในเวลานั้นยังเป็นดินแดนที่ไม่เจริญในสายตาของชาวต่างประเทศที่สำคัญก็คือ ขบวนการยุติธรรมของเชียงใหม่ยังอยู่ภายใต้ขนบธรรมเนียมประเพณีแบบเก่าที่เคยยึดถือปฏิบัติติดต่อกันมา ทำให้กฎหมายของเชียงใหม่มีลักษณะผิดแผกจากกฎหมายที่ทางรัฐบาลกลางได้ตราไว้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีที่ทำไว้กับนานาประเทศในยุโรป²² ดังนั้น เมื่อเกิดกรณีพิพาทระหว่างชาวต่างชาติกับเจ้าผู้ครองนครและบรรดาเจ้านายคนอื่น ๆ จึงมีการร้องเรียนในหมู่ชาวต่างประเทศว่าไม่ได้รับความยุติธรรมอย่างเต็มที่ ทั้งนี้ เพราะผู้ที่เป็นประธานในการพิจารณาคดีคือความต่าง ๆ ก็คือ เจ้านครและบรรดาเจ้านายที่ประกอบกันขึ้นเรียกว่า "ศาลสนามหลวง"²³ ซึ่งจะชำระความต่าง ๆ ตามความพอใจของตน

การปกครองภายในของเชียงใหม่ได้ดำเนินอิสระมาตั้งแต่สมัยของพระเจ้ากาวิโลรสฯ จนถึงสมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ พระเจ้าเชียงใหม่องค์ที่ 6 ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นพระเจ้า

²¹ สงวน โชติสุขรัตน์, เรื่องเดิม, หน้า 238.

²² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.58/191. หนังสือสัญญาที่พระเจ้าเชียงใหม่จะรักษานบ้านเมือง, ร.ศ.92.

²³ N.J. Brailey, เรื่องเดิม, หน้า 33. ศาลสนามหลวงเป็นสภาที่ให้คำปรึกษาทั่วไป ทำหน้าที่เสมือนศาลสูงของนครนั้น ประกอบด้วยสมาชิกซึ่งได้แก่บรรดาเจ้านายทั่วพระยา 32 คน ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากเจ้านคร และมีเจ้านครทำหน้าที่เป็นประธานของศาลสนามหลวง.

พระราชของคสุกท้ายที่มีอำนาจสิทธิขาดในการปกครองเชียงใหม่ ทั้งนี้เพราะหลังจากที่พระองค์ได้พิราลัยแล้ว รัฐบาลกลางได้เริ่มให้ความสนใจในกิจการภายในของเชียงใหม่มากขึ้น และได้จัดส่งข้าหลวงขึ้นมาให้คำปรึกษาและจัดการต่าง ๆ ทำให้อำนาจการปกครองของเจ้าผู้ครองนครค่อย ๆ ลดลงเป็นลำดับ²⁴ ฉะนั้น แม้ว่าพระเจ้าอินทวิชยานนท์จะได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งพระเจ้าประเทศราชของเชียงใหม่ แต่ปรากฏว่าอำนาจการปกครองที่แท้จริงไม่ได้อยู่กับเจ้านครเชียงใหม่ดังที่เคยเป็นมาในอดีต และตั้งแต่บัดนั้นมา อำนาจการปกครองของเชียงใหม่ก็ค่อย ๆ ถูกควบคุมโดยรัฐบาลกลาง²⁵ และได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลพายัพภายหลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงระเบียบบริหารราชการแผ่นดินเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาลใน พ.ศ. 2437 นับเป็นการสิ้นสุดสภาพประเทศราชของเชียงใหม่²⁶

สภาพสังคมของเชียงใหม่ สังคมของเชียงใหม่ในสมัยนั้นประกอบด้วยชนชั้นในสังคมรวม 4 ประเภท คือ ทาส, ไพร, พระ, และชนชั้นปกครอง²⁷

ทาส จัดว่าเป็นชนชั้นต่ำที่สุดในสังคม ได้แก่คนในบังคับของล้านนา ส่วนใหญ่มักเป็นพวกชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงขาว (White Karen) ที่หัวหน้ายอมอ่อนน้อมต่อเจ้านครในล้านนา และยังรวมถึงพวกเชลยที่กวาดต้อนได้จากสงคราม ตลอดจนพวกเงี้ยวที่ถูกพวกกะเหรี่ยงแดงจับตัวมาแลกเปลี่ยนเอาช้าง ม้า วัว ควาย กับเจ้าล้านนา²⁸

²⁴ Reginald Le May, An Asian Arcady (Cambridge: Heffer and Sons Ltd., 1926), หน้า 54.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

²⁶ กระทรวงมหาดไทย, ประมวลพระราชกฤษฎีกาที่ 5 ที่เกี่ยวกับภารกิจของกระทรวงมหาดไทย, เล่ม 2 ภาค 3 (พระนคร: 2513), หน้า 20.

²⁷ Brailey, เรื่องเดิม, หน้า 20.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26-27.

ไพร่ หมายถึงสามัญชนซึ่งจัดว่าเป็นพลเมืองส่วนใหญ่ของล้านนานั้น มีสภาพความเป็นอยู่คล้ายกับไพร่ในส่วนกลาง²⁹ กล่าวคือ จะต้องขึ้นสังกัดกับมูลนาย เพื่อให้มูลนายเกณฑ์แรงงานในยามปกติ³⁰ และในยามสงคราม

พระ โศภนพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับความเคารพนับถือจากพุทธศาสนิกชนทั้งปวง

ชนชั้นปกครอง ได้แก่บรรดาเจ้านายที่สืบเชื้อสายมาจาก พญาสุระวะธาไชยสงคราม (หนานทิพย์ช้าง) ซึ่งเป็นคนตระกูลเจ้าเจ๊กคน และเป็นผู้ฟื้นฟูดินแดนล้านนา ในบรรดาชนชั้นนี้ ผู้มีอำนาจสูงสุดได้แก่เจ้าผู้ครองนคร ซึ่งในบางสมัยอาจมีบรรดาศักดิ์เป็นพระเจ้าประเทศราช, เจ้าประเทศราช, หรือพระยาประเทศราช ก็ได้ แล้วแต่จะได้รับการแต่งตั้งจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ นอกจากนี้ตำแหน่งเจ้านครแล้ว ยังมีตำแหน่งเจ้านายรองลงมาอีก คือ ตำแหน่งเจ้าหอหน้า(หรือเจ้าอุปราช), เจ้าราชวงศ์, เจ้าราชบุตร และเจ้าบุรีรัตน์ (เมืองแก้ว)³¹

²⁹ขจร สุขพานิช, ฐานันดรไพร่: สภาพของราษฎรไทยในระยะ 574 ปีนับแต่ พ.ศ. 1884 และมายุบเลิกใน พ.ศ. 2448 (อนุสรณ์เนื่องในงานฌาปนกิจศพ นางพันสรพรพิกิจโกศล ณ เมรุสุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส 6 ธันวาคม 2510), เพิ่มเติม.

³⁰หมายถึงการเกณฑ์แรงงานไพร่ไปใช้ในการงานทุกชนิด เช่น การก่อสร้าง ห่านา ชุกคลอง เป็นต้น.

³¹ปราณี ศิริธร, เพชรล้านนา (เชียงใหม่: สุวีวงศ์สทอลด์, 2509), เล่ม 1 หน้า 97. ตำแหน่งเจ้านายเชียงใหม่, ลำปาง, ลำพูน ซึ่งประกอบด้วยเจ้านคร, เจ้าอุปราช, เจ้าราชวงศ์, เจ้าราชบุตร และเจ้าบุรีรัตน์ นี้ คนพื้นเมืองเรียกว่า เจ้าชั้น 5 ไบ.

อำนาจและหน้าที่ของเจ้านายทั้ง 4 ตำแหน่งนี้ไม่ได้ระบุแน่ชัดว่ามีขอบเขตเพียงไร แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ถือว่าตำแหน่งเจ้าอุปราชมีความสำคัญรองลงมาจากเจ้านคร และมีฐานะเป็นผู้สืบตำแหน่งต่อจากเจ้าเมือง อาทิเช่น เจ้าอุปราชธรรมลังกา ซึ่งได้ปกครองเมืองเชียงใหม่ต่อจากพระเจ้ากาวิละ เป็นต้น ส่วนตำแหน่งเจ้าราชวงศ์นั้น ก็มีความสำคัญรองลงมาจากเจ้าอุปราช มีความสำคัญเป็นอันดับที่ 3 ในการขึ้นปกครองเมือง สำหรับตำแหน่งเจ้าราชบุตรนั้นมีความหมายว่า เป็นโอรสของเจ้าผู้ครองนครขณะนั้น ทั้งนี้ โดยที่เจ้านครทรงแต่งตั้งให้โอรสองค์ใดดำรงตำแหน่งนี้ก็ได้อีก ตำแหน่งสุดท้ายคือ เจ้าบุรีรัตน์ (เมืองแก้ว) นั้นมีหน้าที่ในการดูแลกิจการภายในของนครให้เรียบร้อย ทั้งนี้ เทียบได้กับตำแหน่ง ยมราชของการปกครองส่วนกลาง³²

หน้าที่ที่สำคัญอีกประการหนึ่งของเจ้านายทั้ง 4 ตำแหน่งก็คือ การเป็นสมาชิกของสภาที่ปรึกษากิจการต่าง ๆ ที่เรียกว่า "เค้านามหลวง" ซึ่งถือเป็นหน่วยงานบริหารราชการของนครที่สำคัญที่สุด ทั้งนี้ โดยมีเจ้านครเป็นประธานตั้งไว้แล้วในตอนต้น

ฉะนั้น บอเกิดอำนาจการปกครองของดินแดนลานนาในสมัยแรก (พ.ศ. 2323-2437) จึงตกอยู่กับบรรดาเจ้านายทั้งปวงติดต่อกันมาเป็นเวลายาวกว่าปี และนับว่าชนชั้นปกครองมีความสำคัญสูงสุดในสังคมของลานนา

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ นอกจากเชียงใหม่จะมีอิสระ มีการปกครองตนเองในฐานะประเทศราชแล้ว ยังมีอิสระในการติดต่อกับต่างประเทศอีกด้วย มีหลักฐานปรากฏว่าเจ้านครในลานนาได้มีจดหมายติดต่อกับยังข้าหลวงอังกฤษซึ่งประจำอยู่ ณ เมืองมะละแหม่ง ใน พ.ศ. 2368 (ค.ศ. 1825) แต่ไม่ได้ระบุแน่ชัดว่าใครเป็นผู้ส่งไป³³

³² Brailey, เรื่องเดิม, หน้า 32-33. ดูพระราชบัญญัติศักดิ์กษัตริย์เจ้านาย, พระยา, ท้าว, แสน เมืองประเทศราช ได้จากภาคผนวก.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62. อ้างจาก British Museum, Richardson Journals, หน้า 3.

ต่อมาใน พ.ศ. 2371 (ค.ศ. 1828) มีจดหมายติดต่อกับเจ้าหอเมืองแก้ว³⁴ ไปยังรัฐบาลอังกฤษที่หัวเมืองมอญเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างดินแดนทั้ง 2 อีกครั้งหนึ่ง แต่ไม่ปรากฏว่าทางฝ่ายอังกฤษได้โต้ตอบหรือยินดีที่จะติดต่อกับเพียงใด จากการติดต่อกังกล่าวนี้เอง แสดงให้เห็นว่าบรรดาเจ้าผู้ครองนครในลานนาได้ทำการติดต่อกับรัฐบาลอังกฤษที่หัวเมืองมอญโดยตรงมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ก่อนการทำสนธิสัญญาเบอร์นีเสียอีก

การติดต่อกับอังกฤษระหว่างผู้ครองนครเชียงใหม่และนครอื่น ๆ ในลานนากับชาวต่างประเทศตลอดจนรัฐเพื่อนบ้านอื่น ๆ นั้น เน้นหนักในเรื่องการค้า และเรื่องพรมแดนเป็นสำคัญ ทั้งนี้ เพราะเชียงใหม่มีอาณาเขตติดต่อกับพม่า ไทยใหญ่ ตลอดจนดินแดนพม่าที่อยู่ในความครอบครองของอังกฤษ ความมีอิสระในการติดต่อกับเชียงใหม่นี้ ปรากฏว่าได้รับคำยินยอมจากรัฐบาลกลางให้ดำเนินการติดต่อกับและดูแลเขตแดนของตนได้อย่างอิสระ³⁵ การติดต่อกับทางการค้าที่นั่น ที่สำคัญก็คือการค้าสัตว์ประเภทช้าง ม้า วัว ควาย ให้แก่ชาวอังกฤษ ซึ่งหากำไรให้แก่บรรดาเจ้าผู้ครองนครลานนาเป็นอย่างมาก³⁶

นอกจากเชียงใหม่จะมีความสัมพันธ์กับอังกฤษแล้ว ยังติดต่อกับพม่าอีกด้วย จากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าเชียงใหม่มีความสัมพันธ์กับพม่า ทั้งนี้เพราะเชียงใหม่เคยเป็นประเทศราชของพม่าในอดีต แม้เมื่อได้มาเข้ากับฝ่ายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ก็ยังปรากฏว่าเจ้านครเชียงใหม่ได้ทำการติดต่อกับพม่าอย่างเปิดเผย จนถึงกับมีการฟ้องร้องกล่าวโทษพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศาว่า เอาใจออกห่างจากไทยไปฝักใฝ่กับพม่า แต่

³⁴เจ้าหอเมืองแก้ว หรือที่เรียกว่า เจ้าบุรีรัตน์ ผู้รั้งตำแหน่งในขณะนั้นคือ ขนานสุริยวงศา บุตรพระเจ้ากาวิโลรส ต่อมาได้รับสถาปนาเป็น พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศา ผู้ครองเชียงใหม่องค์ที่ 6.

³⁵Brailey, เรื่องเดิม, หน้า 64.

³⁶หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 1207/45 จดหมายพระยาจักรีถึงท้าวพระยาในเชียงใหม่ 22 กันยายน พ.ศ. 2388.

เมื่อมีการสอบสวนเพื่อหาข้อเท็จจริงตามที่ไคมีผู้ฟ้องร้องมายังกรุงเทพฯ ปรากฏว่า พระเจ้า
กาวิโลรสสุริยวงศ์ไม่มีความผิดตามข้อกล่าวหา ฉะนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กลับขึ้นไปปกครองเชียงใหม่ดังเดิม³⁷

ในบรรดาระัฐอิสระที่มีการติดต่อกับเชียงใหม่ นั้น พวกกะเหรี่ยงแดง (Red Karen)
ได้ก่อให้เกิดปัญหาขึ้นเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ เพราะพวกกะเหรี่ยงแดงดังกล่าวเป็นพวกเร่รอน
ไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่งแน่นอน มีอาชีพในการปล้นสดมภ์ และจับพวกไทยใหญ่ (Shans) มา
ขายเป็นทาส³⁸ ก่อให้เกิดความหวาดกลัวแก่ชนเผ่าอื่น ๆ ที่จะต้องเดินทางผ่านเชียงใหม่ และ
ดินแดนที่พวกกะเหรี่ยงอาศัย

พวกกะเหรี่ยงแดงได้รับการรับรองความเป็นเอกราชจากทั้งทางฝ่ายพม่าและอังกฤษ
ใน พ.ศ. 2418 (ค.ศ. 1875)³⁹ พวกนี้ได้เดินทางเข้ามาในเชียงใหม่ และได้รับอนุญาต
จากเจ้านครให้ทำเหมืองแร่ป่าไม้ได้ ปรากฏว่าพวกเหล่านี้ได้เข้ามายึดครองและอ้างสิทธิ์
ในดินแดนที่เข้าไปทำเหมืองว่าเป็นของตน โดยไม่สนใจต่อคำสั่งและข้อบังคับของเจ้านคร
เชียงใหม่ และทำการปล้นสดมภ์ ทำความเดือดร้อนให้แก่ผู้ทำป่าไม้อื่น ๆ เป็นอันมาก จึง
เกิดการร้องเรียนและเรียกค่าเสียหายจากเจ้านครเชียงใหม่ในฐานะที่เป็นผู้ปกครองดินแดน
และเป็นผู้อนุญาตให้พวกกะเหรี่ยงเข้ามาอยู่ในเชียงใหม่ แต่ไม่สามารถปกครองหรือบังคับ
บัญชาพวกนี้ได้⁴⁰

ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า การที่เจ้านครเชียงใหม่มีอิสระในการติดต่อกับรัฐอื่น ๆ ไคมี
ก่อให้เกิดปัญหาในภายหลังมากมาย อาทิเช่น ปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในบังคับ

³⁷ประชุมพงศาวดาร เล่ม 3 ภาคที่ 3 (พระนคร: ศุภสภา, 2506),
หน้า 97-98.

³⁸Hall, เรื่องเดิม, หน้า 598.

³⁹เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

⁴⁰Colonel Brown to J.T. Wheeler, 2 May 1870, F.O. 69/53.

อังกฤษที่ได้เดินทางเข้ามาในเชียงใหม่ตั้งแต่ก่อนทำสนธิสัญญาบาวริง ปัญหาเรื่องเขตแดนที่ยังไม่มีการตกลงแน่นอนระหว่างเชียงใหม่กับประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคืออังกฤษ นอกจากนี้ก็มีปัญหาความปลอดภัยของคนต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในเชียงใหม่ และต้องการควบคุมครองทั้งชีวิตและทรัพย์สิน เป็นต้น

อนึ่ง ก่อนที่จะมีการทำสนธิสัญญาบาวริงนั้น ปัญหาดังกล่าวไม่มีความสำคัญมากนัก ทั้งนี้เพราะในระบอบนั้นไทยยังไม่ได้รับรองสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของชาวต่างประเทศและคนในบังคับ ฉะนั้น เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น อาทิเช่น คดีความต่าง ๆ หรือปัญหาเรื่องความปลอดภัยของคนต่างชาติที่เดินทางเข้ามาอยู่ในเชียงใหม่ จึงเป็นไปในรูปของความสมยอมระหว่างชาวต่างชาติกับเจ้านครในการที่จะดำเนินการเจรจาตกลงกันเองได้ โดยไม่ต้องฟ้องร้องมายังรัฐบาลกลางที่กรุงเทพฯ

กรณีพิพาทที่ควรกล่าวถึง

กรณีพิพาทที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นภายหลังจากการทำสนธิสัญญาบาวริงแล้ว และได้มีการแต่งตั้งกงสุลตลอดจนศาลกงสุลประจำอยู่ ณ กรุงเทพฯ เพื่อตัดสินคดีความที่มีชาวต่างประเทศและคนในบังคับเข้าเกี่ยวข้องด้วย ดังนั้น เมื่อเกิดมีคดีขึ้นในดินแดนประเทศราชของไทย คนในบังคับของมหาอำนาจตะวันตกซึ่งได้ตระหนักในสิทธิพิเศษที่ตนได้รับจากสนธิสัญญา พ.ศ. 2398 จึงพากันส่งเรื่องราวที่เกิดขึ้นมายังกงสุลของตน และจากคดีเหล่านี้ได้เป็นต้นเค้าที่ทำให้กงสุลอังกฤษมีบทบาทอย่างมากในการปกครองของไทย

กรณีมองชวยกาน (Mong Shuay Gan Case) คดีนี้เกิดขึ้นในกลางรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. 2402 (จ.ศ. 1221)⁴¹ โดยมีมองชวยกานคนพม่าในบังคับอังกฤษเป็นโจทก์ฟ้องร้องเรียกค่าเสียหายต่อพระเจ้าเชียงใหม่ว่าได้ขายไม้

⁴¹ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221 เลขที่ 98.

ของเขาส่งให้แก่ผู้อื่น คนเหตุของคดีคือป่าไม้แม่ยวม หรือที่เรียกว่าป่าไม้แม่สะเรียง⁴² ซึ่งเป็นของเจ้าราชบุตร และได้ให้มองช่วยงานเข้าดำเนินการกักฟันไม้ได้ โดยตกลงเสียเงินค่าตอบแทนตามที่กำหนดกันไว้ ต่อมาได้มีพวกกะเหรี่ยงแกลงเข้าโจมตีและยึดครองเมืองยวมที่ ที่มองช่วยงานทำป่าไม้ มองช่วยงานจึงหนีไปอยู่ที่เมืองมะละแหม่ง โดยไม่ได้จ่ายเงินค่าช่วยการให้แก่เจ้าราชบุตรตามที่สัญญากันไว้เป็นเวลาถึง 3 ปี จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2404 มองช่วยงานได้กลับมายังเชียงใหม่อีก แต่ปรากฏว่ามีชาวยุโรปเชื้อสายเอเชีย ชื่อ ลีแน (Lenaine) ได้รับอนุญาตจากพระเจ้าเชียงใหม่ให้เข้าทำป่าไม้แม่ยวม⁴³

คดีนี้ปรากฏครั้งแรกที่เมืองมอญ แคณลของการพิจารณาคดีสันติความไม่เป็นที่พอใจของมองช่วยงาน ประกอบกับเขาได้ที่ปรึกษาคนสำคัญคือ กัปตันเบอร์น (Captain Burn) ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่อังกฤษประจำหัวเมืองมอญ ทั้งสองจึงได้ตกลงใจที่จะเปิดคดีนี้อีกที่ศาลกงสุลในกรุงเทพฯ

ขณะเมื่อคดีนี้มาถึงศาลกงสุลเป็นระยะที่ เซอร์ รอเบิร์ต ชอมบูร์ก (Sir Robert Schombourk) ดำรงตำแหน่งกงสุลอังกฤษประจำประเทศไทย แต่เขาได้มอบหมายให้นอกซ์ (Knox) ซึ่งเป็นรองกงสุลทำหน้าที่ในการพิจารณาคดีนี้แทน⁴⁴

การสอบสวนในชั้นต้น ปรากฏว่าเจ้าราชบุตรได้อ้างสิทธิในป่าไม้เมืองยวม และได้ออกหนังสือให้มองช่วยงานเข้าไปตัดไม้ในป่าได้ โดยต้องชำระค่าตอบแทนตามที่ตกลงกันไว้ แต่ไม่ได้ตกลงขายป่าให้กับมองช่วยงาน ฉะนั้น เมื่อมองช่วยงานค้างชำระค่าตอบแทนและเข้าไปอยู่ที่หัวเมืองมอญ เจ้าราชบุตรจึงได้มีหนังสือถึงข้าหลวงอังกฤษที่หัวเมืองมอญให้เรียกหนังสือที่มอบหมายให้มองช่วยงานดูแลป่าไม้คืนมา ยังมีข้อความในจดหมายปรากฏต่อไปนี้

⁴²ปัจจุบันคืออำเภอแม่สะเรียง อยู่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน.

✓⁴³ Knox to Clarendon, 14 March 1866, F.O. 69/42.

⁴⁴ Brailey, เรื่องเดิม, หน้า 131.

••• เติมมองช่วยกานเข้าไปอาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ก็เอา
 เจาราชบุตรเป็นที่พึ่ง ขณะนั้นป่าแม่ขวมทุ่งสันเจาราชบุตรได้รักษา
 ไว้ มองช่วยกานขอเช่าคักพัน ขอเสียดาคอให้ตามธรรมเนียม
 บานเมือง เจาราชบุตรก็อนุญาตให้มองช่วยกานไถ่คักพันมาได้
 หลายปีแล้ว เงินคาคอบางปีก็ไถ่บางปีก็ไม่ไถ่ จนต่อมาเมือง
 ขวมแตก มองช่วยกานก็หนีไปอยู่เมืองมรแมน แลวกลับไปอยู่
 เมืองเชียงใหม่อีก ภายหลังมองช่วยกานเขาไปขอคักพันไม่ออก
 10 ปี จึงไถ่ออกหนังสือให้มองช่วยกานคักพันไม่ มองช่วยกาน
 ไถ่หนังสือแล้วก็เอาหนังสือมาอยู่เมืองมรแมน ไม่ดูแลป่าไม้ จึง
 ไถ่หนังสือถึงมองช่วยกานให้ไปเชียงใหม่ มองช่วยกานก็ยังไม่
 กลับไป เพราะฉะนั้น ชาวเขาจึงมีหนังสือถึงเจ้านายสนาม
 เมืองมรแมน ขอให้เอาหนังสือจากมองช่วยกานคืนมา อนึ่ง
 เมืองขวมก็ไม่เป็นเหมือนก่อน ตกเป็นของเจามหาเทพฝ่าย
 ตะวันตก ฝ่ายตะวันออกก็เป็นของเจาราชบุตร ทางใต้ก็เป็น
 ของพระเจ้าเชียงใหม่ มองช่วยกานก็คักไม้ไม่ไถ่

หนังสือลงวันศุกร์ แรม 5 ค่ำ เดือน 11 จ.ศ. 1224⁴⁵

จากจดหมายฉบับนี้ได้เป็นหลักฐานยืนยันว่า มองช่วยกานไม่มีสิทธิในป่าไม้ดังกล่าว
 และไม้ที่คักพันทั้งไว้นั้น เมื่อสอบสวนแล้วก็ไต่ความว่ายังไม่ไต่เสียดาคออย่างถูกต้องตาม
 ธรรมเนียม ดังนั้น พระเจ้าเชียงใหม่ทรงเห็นว่า ถ้าปล่อยทิ้งไว้อาจถูกไฟป่าไหม้ได้ จึงทำ
 หนังสืออนุญาตให้ลีแฉนเข้าดำเนินการป่าไม้รายนี้ได้

เมื่อลีแฉนเข้าดำเนินการป่าไม้ ก็ถูกประท้วงโดยมองช่วยกาน และได้มีการฟ้อง
 ร้องกันขึ้นที่ศาลเมืองมะละแหม่ง ในข้อหาว่าลักลอบตัดไม้ของคน แต่มองช่วยกานเป็นรอง
 ลีแฉน ซึ่งถือหนังสือสัญญาการซื้อขายจากพระเจ้าเชียงใหม่เป็นสำคัญ ดังนั้น มองช่วยกาน
 จึงได้ให้คนมาขอหนังสือรับรองจากเจาราชบุตรว่า ไม้ให้มองช่วยกานเขาป่าของคน และ
 สัญญาว่าถ้าความชนะ มองช่วยกานจะมอบเงินคาคอให้แก่เจาราชบุตร ปรากฏว่าเจาราชบุตร
 ยินยอมปฏิบัติตามคำขอรับรอง และยอมออกหนังสือให้แก่มองช่วยกาน จดหมายฉบับนี้มีผลให้

⁴⁵ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, เรื่องเดียวกัน.

มองช่วยงานเป็นคอลลีแนน ดังนั้น จึงเกิดการประนีประนอมความกัน โดยลีนินยอมจ่าย
เงินให้แก่มองช่วยงาน จำนวน 47,000 รูปี⁴⁶ ต่อมา มร.จอห์นสโตน (Mr. Johnstone)
ซึ่งเป็นผู้รับช่วงสัมปทานจากลีนิน ไก่มาหาพระเจ้าเชียงใหม่ และชี้แจงเกี่ยวกับรูปคดีที่ได้
เปลี่ยนแปลง ดังนั้น จึงขอให้พระเจ้าเชียงใหม่คืนเงินให้แก่คน ปรากฏว่าพระเจ้าเชียงใหม่
ทรงยินยอมตามคำขอนั้น กรณีพิพาทจึงกล่าวกันว่าที่จะยุติไปด้วยดี แต่ทว่าภายหลังการตกลง
ที่หัวเมืองมณฑลแล้ว มองช่วยงานก็ยังไม่พอใจ และไต่ส่งคำร้องมาเปิดคดีที่กรุงเทพฯ อีกครั้ง
ใน พ.ศ. 2406 ดังนั้น การพิจารณาคดีจึงได้เริ่มขึ้นเมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ได้เดินทางไป
กรุงเทพฯ พร้อมกับเจ้าราชบุตร

เมื่อการพิจารณาคดีเริ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่งนั้น ปรากฏว่ารูปคดีได้เปลี่ยนไป ทั้งนี้
เพราะเจ้าราชบุตรได้ให้การว่า พระเจ้ากาวิโลรสฯ ไม่ได้พยายามยกป่าที่เกี่ยวข้องในคดี
พร้อมกับปฏิเสธกรณีที่ดินได้เขียนจดหมายรับรองให้มองช่วยงานที่ศาลเมืองมะละแหม่ง ดังนั้น
ในคอนต้นเดือนมีนาคม พ.ศ. 2407 ศาลจึงตัดสินให้พระเจ้ากาวิโลรสฯ ชนะความ เพราะ
มองช่วยงานเป็นผู้เริ่มผิดสัญญาไม่ทำป่าไม่ถึง 3 ปี ฉะนั้น เจ้าราชบุตรผู้เป็นเจ้าของป่าจึง
มีสิทธิที่จะบอกเลิกข้อตกลงได้⁴⁷

คดีมองช่วยงานแสดงให้เห็นข้อบกพร่องหลายประการเกี่ยวกับการทำป่าไม้ในสมัยนั้น
ได้เป็นอย่างดี อาทิเช่น ความหละหลวมในการอนุญาตให้เขาทำป่าไม้ซึ่งปราศจากกฎเกณฑ์ที่
รัดกุมแน่นอน ดังที่มองช่วยงานอ้างสิทธิในป่าไม้ของเจ้าราชบุตร ทั้ง ๆ ที่คนได้ละเลยและ
ทอดทิ้งสิทธิไปถึง 3 ปี ตลอดจนขาดการส่งเงินค่าคอคตามที่ได้ตกลงกันไว้ นอกจากนี้ ยังได้
แสดงถึงอำนาจการปกครองของพระเจ้าเชียงใหม่ที่มีอย่างกว้างขวางในดินแดนของพระองค์
 อาทิเช่น อำนาจในการยินยอมหรืออนุญาตให้บุคคลที่ตนพอใจเข้าดำเนินการได้โดยผลการ
เช่น การให้ลีนินเข้าดำเนินงานในป่าไม้ของเจ้าราชบุตรในส่วนที่มองช่วยงานเคยดำเนินงาน

46 เรื่องเดียวกัน.

47 เรื่องเดียวกัน.

มาก่อนเป็นต้น อำนาจของพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งมีอยู่มากมายในดินแดนของพระองค์นั้น จะพิจารณาได้จากข้อความโต้ตอบที่ปรากฏในคตินี้ตอนหนึ่งว่า

... เพราะเหตุใดพระเจ้าเชียงใหม่จึงได้รับไม้ของมืองชวยกานู
ที่อยู่ในป่าของเจ้าราชบุตรเอาไวเป็นของตัว พระเจ้าเชียงใหม่
ใดแก่ความขอนว่าเป็นเจ้าของเมือง จะทำอะไรก็ทำตามใจ...⁴⁸

นอกจากนี้ ในระหว่างการพิจารณาคดี พระเจ้าเชียงใหม่ได้ทรงยึดถือสิทธิใน
ความเป็นอิสระของดินแดนของพระองค์ ด้วยการกล่าวว่า

... ในฐานะหัวหน้าและผู้รับผิดชอบของประเทศเชียงใหม่ คำสั่ง
ของพระองค์ถือว่าเป็นคำสั่งที่แท้จริง มีผลต่อทุกคนที่อยู่ในวิญจัน
ของพระองค์ ไมว่าจะเกี่ยวข้องกับงานป่าไมหรืองานใด ๆ
ก็ตาม...⁴⁹

การแสดงอำนาจของพระเจ้าเชียงใหม่ในกรณีพิพาทที่เกิดกับคนในบังคับอังกฤษ
ครั้งนี้ ได้มีส่วนทำให้ นอกซ์ (Knox) ซึ่งขณะนั้นรักษาการแทนกงสุลอังกฤษ มีความโกรธ
แค้นมาก เขาได้โจมตีการกระทำของพระเจ้ากาวิโลรสฯ เพื่อยุ้ยให้รัฐบาลไทยเข้า
ดำเนินการแทรกแซงการปกครองภายใน และวิครอนอำนาจของพระเจ้าเชียงใหม่ ดังปรากฏ
ในจดหมายฉบับหนึ่งซึ่งสันนิษฐานว่าเขียนโดย นอกซ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว โดยใ้ฉายเซ็นของ ชอมบูร์ก (Schombourgek)⁵⁰ มีข้อความในเชิงชมชู้รัฐบาล
ไทยว่า

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁹ Enclosure One in Schombourgek to Lord Russell, 27 June
1865, F.O. 69/42.

⁵⁰ Brailey, เรื่องเดิม, หน้า 133.

... สิ่งที่มากระทบความสนใจของข้าพเจ้าที่ตองการจะเห็นความสำคัญของจังหวัดหนึ่งเช่นเชียงใหม่ ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของบุคคลที่จะให้ความใส่ใจต่อความสนใจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และคนในบังคับอังกฤษที่ไปมาในท้องถิ่น และข้าพเจ้าเกรงว่าถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ความยุ่งยากอย่างรุนแรงคงเกิดขึ้น ระหว่างชาวอังกฤษกับรัฐบาลสยาม ซึ่งจะมีผลให้เกิดเหตุร้ายแรงที่ข้าพเจ้าจะเป็นคนเสียใจเป็นคนแรก...⁵¹

นอกจากนี้ กรณีของชวยกานยังได้แสดงความวุ่นวายและความไม่ปลอดภัยของคนในบังคับอังกฤษที่เกิดจากการกระทำของพวกกะเหรี่ยงแดง ซึ่งได้ถือโอกาสปล้นสมภักดิ์ทรัพย์สินในเขตเชียงใหม่ และเข้ายึดครองดินแดนที่ตนต้องการโดยพลการ ดังเช่นตอนหนึ่งของรายงานที่ ร้อยเอกบราวน์ (Captain Brown) ได้ส่งมายังกงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ กล่าวว่ามีกะเหรี่ยงจำนวนนับร้อยคนซึ่งอาศัยอยู่ตรงชายแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำสาละวิน ได้เดินทางข้ามมาอีกฝั่งหนึ่งอันเป็นที่ตั้งของเชียงใหม่ และได้ทำการปล้นสมภักดิ์หมู่บ้านจำนวน 12-13 หลังซึ่งเป็นของคนในบังคับอังกฤษ⁵² การกระทำเช่นนี้มีผลให้เกิดการฟ้องร้องเรียกค่าเสียหาย และขอความคุ้มครองจากพระเจ้าเชียงใหม่ในฐานะที่มีอำนาจปกครองสูงสุดในดินแดนดังกล่าว พร้อมกันนั้นก็ได้นำข้ออ้างของรัฐบาลอังกฤษที่จะเข้ามาแทรกแซงกับกิจการภายในของเชียงใหม่ เพื่อให้ความปลอดภัยแก่คนในบังคับของตน ดังที่กงสุลอังกฤษพยายามที่จะพิสูจน์ว่าพระเจ้าเชียงใหม่ไม่สามารถปกครองดินแดนของพระองค์ได้เรียบร้อย ฉะนั้นรัฐบาลกลาง ณ กรุงเทพฯ จึงควรส่งกำลังไปคุ้มครองคนในบังคับอังกฤษ⁵³ แต่ปรากฏว่าการเรียกร้องของกงสุลอังกฤษในตอนปลายรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่บรรลุผลใด ๆ ทั้งสิ้น ทั้งนี้ เพราะภายหลังจากเกิดคดีมองชวยกานไม่นาน รัชกาลที่ 4

⁵¹ Schombourck to King Mongkut, 9 March 1864, F.O. 69/42.

⁵² Knox to Bhanuwongse, 22 October 1872, F.O. 69/60.

⁵³ เรื่องเดียวกัน.

ก็สวรรคต ปัญหาเรื่องเชียงใหม่และคดีความต่าง ๆ จึงสืบต่อมาในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้มีการตกลงปัญหาเรื่องเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2417 โดยการลงนามจัดทำสัญญาเชียงใหม่ขึ้นเป็นครั้งแรกที่กรุงกัลกัตตา⁵⁴ ก็จะไต่กล่าวดังต่อไปนี้

อนึ่ง แม้วาคติมองชวยกานจะถูกคัดสินไปใน พ.ศ. 2406 แล้วก็ตาม ปรากฏว่าปลาย พ.ศ. 2408 มองชวยกานก็เกิดคดีขึ้นอีกที่เชียงใหม่ แต่เป็นเรื่องในระหว่างคนในบังคับอังกฤษด้วยกันเอง คดีที่เกิดขึ้นใหม่นี้มีส่วนพัวพันมาถึงพระเจ้าเชียงใหม่อีก แต่รูปคดีผิดกันไป ทั้งนี้เพราะโจทก์คือ มร.คอกซ์ (Mr. Cox) ได้ฟ้องร้องพระเจ้าเชียงใหม่ด้วยความเข้าใจผิดบางประการ ซึ่งจะไต่กล่าวถึงคดีนี้ตั้งแต่ต้น คือ

เดิมความเรื่องนี้เป็นข้อพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษด้วยกันเอง คือ มองไซ กับ มองชวยกาน คู่ความทั้งสองดำเนินกิจการอยู่ในป่าเมืองเชียงใหม่ ทุลาการศาลในป่า จึงคัดสินให้ไซการพิสูจนความบริสุทธิ์ด้วยการค้าน้ำแข่งกัน แต่มองชวยกานไม่ยอมค้าน้ำ จึงได้ถูกปรับให้แพคดี และต้องจ่ายค่าปรับให้แก่มองไซ⁵⁵ ต่อมา มองไซได้โอนเงินที่ได้มาให้แก่ มร.คอกซ์ ซึ่งเป็นเจ้าหนี้ของตน ปรากฏว่าทรัพย์สินของมองชวยกานที่มองไซโอนมานั้นได้ก่อให้เกิดเป็นคดีความขึ้นอีกคดีหนึ่ง เมื่อ มร.คอกซ์ ได้ฟ้องร้องว่าพระเจ้าเชียงใหม่เก็บริบทรัพย์สินสมบัติของมองชวยกานไปโดยพลการ ไม่นำมาชดเชยให้แก่ตนซึ่งเป็นเจ้าของทรัพย์สินสมบัติดังกล่าว คำร้องของ มร.คอกซ์ได้ส่งมาถึงกรุงเทพฯ เพื่อให้รัฐบาลกลางบังคับพระเจ้า

⁵⁴สนธิสัญญาเชียงใหม่ (Treaty of Chiangmai พ.ศ. 2417) นับเป็นสัญญาความตกลงฉบับแรกระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลอังกฤษที่อื่นเกี่ยวข้องกับปัญหาเรื่องเชียงใหม่ ซึ่งเรื้อรังกันมานาน และเพิ่งยอมรับความเป็นจริงเพื่อร่วมกันดำเนินการแก้ไข (รายละเอียดจะกล่าวถึงในบทที่ 4).

⁵⁵กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, จดหมาย มร.นิวแมน ถึง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปรางค์บุรี, อังคาร เดือนธันวาคม ขึ้น 5 ค่ำ ปีเถาะ เอกศก, "เรื่อง มร.คอกซ์ฟ้องเจ้านครเชียงใหม่," แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

เชียงใหม่จ่ายเงินให้แก่คน⁵⁶

ในตอนแรก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระบารามปรีกษ์ ซึ่งทรงบังคับบัญชาการมหาดไทย ทรงคิดว่าคำฟ้องของ มร.คอกซ์เป็นความจริง จึงได้มีรับสั่งให้พระเจ้าเชียงใหม่รับใช้เงินให้แก่โจทก์ตามข้อกล่าวหา เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ได้รับคำตัดสินแล้ว ก็ได้ส่งเงินลงมายังศาล และกรมพระบารามฯ ก็อายัดเงินไว้ ทั้งนี้ เพราะการตัดสินยังไม่ชัดเจน ต่อมา พระเจ้าเชียงใหม่ได้อุทธรณ์ว่า คนไม่มีความผิดตามข้อกล่าวหา⁵⁷ พระเจ้าเชียงใหม่ได้ให้เหตุผลว่า ในขณะที่ทำการพิพากษาคดีนี้ พระองค์ไม่อยู่ฟังคำตัดสินนั้นด้วยตนเอง จึงไม่เป็นการยุติธรรม และพระองค์ก็ได้เก็บบริบทพิเศษของมองชวยกานตามข้อกล่าวหาด้วย ทั้งนี้ โดยพิจารณาจากคำให้การของมองชวยกานซึ่งได้เดินทางมาที่กรุงเทพฯ และได้ให้คำชี้แจงในศาลว่า พระเจ้าเชียงใหม่ ไม่ได้เก็บบริบทพิเศษของคน⁵⁸

อนึ่ง ตีเกี่ยวกับคดีความระหว่างคนในบังคับอังกฤษนั้น ก็ได้มีระบุไว้ในสนธิสัญญาเพิ่มเติม พ.ศ.2399 (ค.ศ.1856) ในข้อ 2. มีใจความว่า ทางฝ่ายรัฐบาลสยามจะไม่เกี่ยวข้องกับ ความที่เกิดขึ้นระหว่างคนในบังคับอังกฤษด้วยกันเอง⁵⁹ ดังนั้น เมื่อพระเจ้าเชียงใหม่ทรงเห็นว่า การกระทำของตุลาการศาลในป่าเป็นการผิดต่อข้อสัญญาที่ได้ตกลงไว้ จึงได้ถอนตัวออกมาไม่ยุ่งเกี่ยวกับคดีพิพาท นอกจากนี้ นอกซ์ และ ซอมบูร์ก ก็เคยฟ้องร้องพระเจ้าเชียงใหม่ในการพิจารณาคดีความระหว่างคนในบังคับอังกฤษมาก่อนแล้ว ดังนั้น พระเจ้าเชียงใหม่จึงถือว่าพระองค์ไม่มีอำนาจในการเก็บบริบทพิเศษของมองชวยกานให้แก่มองไซ

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁷ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ถึง มร.บาลเกรฟ, 13 ตุลาคม ค.ศ.1881, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁹ กฎัญญาบาวริง ข้อ 2 อ่างแล้ว.

ความเหตุผลที่อ้างมาข้างต้น⁶⁰

ฉะนั้น คดีความที่ มร.คอกซ์ฟ้องพระเจ้าเชียงใหม่จึงไม่ควรเป็นความจริงตามข้อกล่าวหา ทั้งนี้ กรมพระบำราบปรปักษ์จึงได้ทรงยอมรับ และถอนคำสั่งของพระองค์ที่บังคับให้พระเจ้าเชียงใหม่จ่ายเงินให้แก่โจทก์ ซึ่งทางรัฐบาลสยามก็เห็นชอบในการตัดสินใจครั้งนี้ และพระเจ้าเชียงใหม่ก็ไม่ต้องจ่ายเงินให้แก่ มร.คอกซ์ ความที่กรมพระบำราบปรปักษ์ทรงบังคับแต่แรกด้วยความเข้าใจผิด

อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าคดีนี้เป็นที่ถกเถียงกันอยู่เป็นเวลานาน ทั้งนี้ เพราะกงสุลอังกฤษได้โต้แย้งว่ารัฐบาลสยามมีพันธกิจไม่บังคับให้ฝ่ายจำเลยชดเชยเงินให้แก่โจทก์ ขณะนั้น ปลายเกรฟ ซึ่งดำรงตำแหน่งกงสุลอังกฤษได้ตั้งต้นที่จะให้พระเจ้าเชียงใหม่ส่งเงินเพื่อชดเชยให้แก่โจทก์ และภายหลังถ้าสืบสวนมองช่วยกันได้ความว่าพระเจ้าเชียงใหม่ไม่ได้เรียกเอาเงินจากมองช่วยกันแล้ว ก็จะไม่บังคับให้มองช่วยกันชดเชยเงินคืนให้แก่พระเจ้าเชียงใหม่ ความคิดของปลายเกรฟได้รับการขัดขวางจากรัฐบาลสยามเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ เพราะถ้าให้ทำตามที่กงสุลอังกฤษเสนอแล้ว ภายหลังปรากฏว่าพระเจ้าเชียงใหม่ไม่ผิดก็จะเกิดคดีพระเจ้าเชียงใหม่ฟ้องมองช่วยกันกลับอีกคดีหนึ่ง⁶³ ทั้งนี้ รัฐบาลสยามจึงยืนยันตามคำของมองช่วยกันที่ให้ไว้

⁶⁰ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ถึง มร.ปลายเกรฟ, 27 ธันวาคม ค.ศ.1882, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

⁶¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ถึง มร.ปลายเกรฟ, 27 ธันวาคม ค.ศ.1882, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

⁶² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ถึง มร.ปลายเกรฟ, 5 กันยายน ค.ศ.1881, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

⁶³ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ถึง มร.ปลายเกรฟ, 15 กันยายน ค.ศ.1881, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

ว่าพระเจ้าเชียงใหม่ไม่ไ้เก็บบริบททรัพย์สินของ⁶⁴ และ มร.คอกซึกไม่มีเหตุผลเพียงพอที่จะเรียกเงินจากพระเจ้าเชียงใหม่ไ้

นอกจากความที่ มร.คอกซึกฟ้องพระเจ้าเชียงใหม่แล้ว ยังมีคดีที่ไ้เคียงกันมานานอีกคดีหนึ่ง คือ คดีความมองกุงะ ซึ่งทางรัฐบาลสยามถือว่าเป็นเรื่องไม่จริง และยกฟ้องอีกเช่นกันก็จะไ้กล่าวต่อไป

คดีมองกุงะ (Mong Goonah Case) คดีมองกุงะนี้ เป็นคดีที่มีความเกี่ยวข้องกับเจ้านายและข้าราชการไทยในหัวเมืองลานนาถึง 4 แห่งกวย คือ ลัวปาง แพร่ น่าน และเชียงใหม่ คำฟ้องของมองกุงะในชั้นแรก เริ่มต้นที่ศาลเมืองมะละแหม่ง ซึ่งขณะนั้นมีพันเอก บราวน์ (Colonel Brown) เป็นข้าหลวงอยู่ มีใจความว่า เมื่อวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ.2418 ข้าหลวงฝ่ายไทย คือ พระพล กรมการเมืองแพร่กับคนของเจ้านครลำปาง ชื่อหนานอูด และ น้อยมหาไชย ใ้รับคำบัญชาจากพระยากลาโหม ข้าหลวงไทยที่เมืองตากให้เดินทางไปจับผู้ร้ายบริเวณที่มองกุงะทำป่าไม้ ปรากฏว่าคนเหล่านั้นได้เข้าจู่โจมจับลูกจ้างของมองกุงะไป ทำให้ลูกจ้างคนอื่นเกิดความเกรงกลัวและหลบหนีไป ไม่มีคนทำป่าไม้ มองกุงะใ้รับความเสียหายมาก นอกจากนี้ ยังใ้สูญเสียดังไป 13 เชือก คิดเป็นเงิน 30,600 รูปี รวมทั้งราคาไม้ขอนสักที่ไหม้ไฟในป่าเพราะไม่มีคนดูแลถึง 52 ตัน เป็นเงิน 1,300 รูปี รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 31,900 รูปี⁶⁵ ดังนั้น ข้าหลวงอังกฤษ คือ พันเอก บราวน์ จึงออกหนังสือใ้มองกุงะฉบับหนึ่งเพื่อมาฟ้องร้องข้าหลวงใหญ่ที่เมืองตาก ให้ดำเนินการพิจารณาความที่ข้าหลวงฝ่ายสยามใ้บุกรุกเข้าไปจับผู้ร้าย จนทำให้มองกุงะเดือดร้อน แต่ปรากฏว่าเมื่อมองกุงะมาแจ้งความแก่ข้าหลวงที่เมืองตากนั้น ข้อความไม่ตรงกับที่ใ้ไว้ต่อพันเอกบราวน์⁶⁶

⁶⁴ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, "คดีมองกุงะ," แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ หน้า 7. มีคำประกาศของมองชวยกาน ซึ่งแปลจากภาษาพม่าเป็นภาษาอังกฤษ.

⁶⁵ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ถึง มร.ปาดเกรฟ, 27 ธันวาคม ค.ศ.1882, "คดีมองกุงะ," แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน.

อนึ่ง คดีของมองกุณเณนี้สมควรจะตัดสินกันที่เมืองตาก ทั้งนี้ เพราะความเกิดขึ้นที่เมืองตาก และจำเลยก็เป็นข้าราชการที่รับคำสั่งมาจากข้าหลวงเมืองตาก แต่ปรากฏว่ามองกุณเณกลับเดินทางไปยังศาลเมืองเชียงใหม่ และแจ้งความให้ศาลเชียงใหม่รับดำเนินการพิจารณาคดีนี้ ในขณะที่ข้าหลวงใหญ่เมืองเชียงใหม่ไม่อยู่ อยู่แต่บุคลากรผู้ทำหน้าที่แทนข้าหลวง คือ หลวงบริบาล ซึ่งได้รับคดีไว้ในบัญชีเมืองเชียงใหม่เพื่อดำเนินการชำระความ⁶⁷ เมื่อถึงเวลาพิจารณาคดีก็ปรากฏเป็นพิรุณอันสอให้เห็นความไม่ซื่อสัตย์ อาทิเช่น ศาลเมืองเชียงใหม่ไม่ได้เรียกข้าหลวงฝ่ายไทยที่เข้าไปดำเนินการจับผู้ร้ายซึ่งเป็นจำเลยโดยตรงของคดีนี้มาสืบความให้แน่นอน ศาลเพียงแต่เรียก ทนาคอก และ น้อยมหาไชย⁶⁸ มาไต่สวนพิจารณา และตัดสินว่าคนทั้งสองมีความผิดของชำระเงินให้แก่มองกุณเณ ปรากฏว่าจำเลยทั้งสองไม่ยอมปฏิบัติตามบุคลากร เมืองเชียงใหม่จึงได้เขียนหนังสือบังคับไปยังเจ้านครลำปางให้บังคับจำเลยทั้งสองจ่ายเงินตามคำพิพากษา แต่เจ้านครลำปางก็ไม่ยอมทำตาม

ต่อมา เมื่อข้าหลวงเมืองเชียงใหม่กลับมา ก็ได้เรียกบุคลากรผู้ทำหน้าที่พิพากษาคดีมาพิจารณาเรื่องราวที่เกิดขึ้น และได้เห็นว่าการตัดสินที่นำไปเป็นการยุติธรรม ผิดหลักขบวนการพิจารณาพิพากษาคดีซึ่งนำไปโดยผลการ ดังนั้น ข้าหลวงจึงได้จับตัวบุคลากรผู้นั้นส่งลงมากรุงเทพฯ แต่ปรากฏว่าได้เจ็บและถึงความตายระหว่างทาง เมื่อบุคลากรผู้นั้นพ้นจากหน้าที่แล้ว มองกุณเณก็ยังยืนยันต่อข้าหลวงใหญ่เมืองเชียงใหม่ ให้บังคับเจ้านครลำปางใช้เงินแก้ตนตามคำตัดสินเดิม แต่ข้าหลวงไม่ยอมทำตาม และถือว่าคำพิพากษาเดิมเป็นโมฆะ ใช้

⁶⁷ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ถึง มร.ปาลเกรฟ, 11 มกราคม ค.ศ.1882, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

⁶⁸ สงวน โชคิสุขรัตน์, "ประวัติพระเจ้ากาวิละ," ที่ระลึกวันพิธีเปิดอนุสาวรีย์พระเจ้ากาวิละ เชียงใหม่ (เชียงใหม่: โรงพิมพ์แสงศิลป์, 2515), หน้า 60. คำว่า ทนาค หรือ ขนาค เป็นคำพื้นเมืองของทางลานนาที่เรียกคนซึ่งผ่านการบวชเรียนเป็นพระมาแล้ว ส่วนคำว่าน้อยนำหน้าชื่อ ก็แสดงว่าผู้นั้นผ่านการบวชเณรมาแล้ว.

บังคับไม่ได้ ดังนั้น ถ้ามองคณะจะร้องให้มีการพิจารณาคดีสินคดีใหม่อีกครั้งก็ได้ แต่ปรากฏว่ามองคณะไม่ยินยอม⁶⁹

ในที่สุด คดีนี้ไต่สวนลงมายังกรุงเทพฯ ดังนั้น ทางรัฐบาลจึงบังคับให้เจ้านครลำปางและพวก ซึ่งตกเป็นจำเลย เดินทางลงมากรุงเทพฯ เพื่อทำการพิจารณาคดีอีกครั้ง เจ้านครลำปางและพวกได้มาคอยฟังผลการไต่สวนคดีอยู่ถึงเกือบ 2 ปี มองคณะซึ่งเป็นโจทก์ก็ไม่ยอมมากรุงเทพฯ ทำให้เจ้านครลำปางและพวกต้องเสียเวลาทั้งการงานและค่าใช้จ่ายในระหว่างที่รอได้รับความลำบาก และแสดงให้เห็นว่า คำฟ้องของมองคณะไม่มีมูลความจริง จึงไต่ท้วงเหนียวคดีนี้ไว้ ไม่ยอมลงมาตามคำนัดหมายที่กรุงเทพฯ⁷⁰

คดีมองคณะไต่ถูกรื้อฟื้นขึ้นอีกโดย ปาลเกรฟ ซึ่งมีหนังสือเสนอให้พิจารณาความขึ้นใหม่ ทว่าเป็นการตรวจถามความในศาลกงสุลก่อน และถ้าพิจารณาเห็นว่า ความที่มองคณะฟ้องไม่มีน้ำหนักเพียงพอที่จะยกฟ้องคดีนี้ แต่ถาคคีดังกล่าวมีมูลความจริง ปาลเกรฟก็จะส่งคดีมายังศาลไทยให้ชำระความเรื่องนี้โดยตลอด⁷¹ ข้อเสนอของปาลเกรฟเป็นที่พอใจแก่ทุกฝ่าย และทางรัฐบาลสยามก็เห็นว่าการสืบสวนในศาลกงสุลนั้นก็เพื่อให้รู้แน่ชัดว่าคำฟ้องของโจทก์ควรชำระหรือไม่เพียงใด

ผลของการสืบสวนในชั้นศาลกงสุลอังกฤษ สรุปความได้คือ

1. ใน พ.ศ. 2417 (จ.ศ. 1236) มีคนรับบัญชาจากพระยาภูลาโหม ข้าหลวงไทยที่เมืองตาก เข้าไปในป่าของมองคณะ ริมเอาช้าง 7 เชือก และควาญช้างไปเมืองแพร่ การกระทำครั้งนี้ระบุว่า เพื่อจับผู้ร้าย

⁶⁹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ถึง มร.ปาลเกรฟ, 27 ธันวาคม ค.ศ. 1882, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁷¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, จดหมาย มร.ปาลเกรฟ ถึง เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ, กรกฎาคม ค.ศ. 1880, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

2. พระพล กรมการเมืองแพร์รับบัญชาพระยากลาโหมมาเมืองแพร์ และได้สั่งให้คนเข้าไปในป่าของมองกุณะ พระพลไม่ได้ไปเอง แต่ค้างอยู่ที่เมืองแพร์

3. ไม่ได้ความแน่นอนว่า ทนาคอก น้อยมหาไชย ได้เข้าไปด้วยกัน แต่ทนาคอกรับว่ามีคนเอาช้างของมองกุณะไปจริง

4. พวกข้าหลวงที่เข้าไปในป่านั้นไม่พบคนร้าย แต่ได้เอาช้างและคนไปให้ข้าหลวง ข้าหลวงจึงปล่อยคนไป และคืนช้างที่จับมาทั้งหมด 7 เชือกให้แก่มองกุณะ 3 เชือก ส่วนอีก 4 เชือกนั้น เจ้าราชวงศ์เมืองแพร์รับเอาไว้เอง เพราะเป็นเจ้าหน้าที่ของมองกุณะ

5. การสืบความสรุปว่า คำสั่งของพระยากลาโหม ทำให้มองกุณะต้องเลิกทำป่าไม้ ฉะนั้น มองกุณะจึงอาจถือเป็นสาเหตุฟ้องร้องพระยากลาโหมในการที่ทำให้ตนได้รับความเสียหาย แต่ไม่รู้แน่ว่าเป็นจำนวนเท่าใด⁷²

ในที่สุด ศาลกงสุลมีความเห็นว่าควรฟ้องพระยากลาโหม โดยแต่งตั้งคนกลางให้พิจารณาตัดสินว่าคดีนี้ควรฟ้องเป็นจำนวนเงินเท่าไร

เมื่อศาลกงสุลอังกฤษได้ยืนยันว่าคดีมองกุณะมีมูลความจริง และตกลงให้ศาลไทยชำระความตามข้อตกลงในสนธิสัญญาบาวริง ข้อ 2 ที่ว่า บรรดาความทุกเรื่องของคนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลย ต้องพิจารณาโดยกฎหมายอังกฤษและในศาลอังกฤษ แต่ถ้าคนในบังคับสยามเป็นจำเลย ก็ให้พิจารณาโดยกฎหมายไทยและในศาลของไทย⁷³ ฉะนั้น รัฐบาลสยามจึงเห็นควรพิจารณาความเรื่องนี้ให้เต็มที่จริง เพื่อชำระความราชการไทยที่ทำผิดให้ปรากฏมิให้เกิดขึ้นอีก

คดีมองกุณะได้ยืดเยื้อไต่เตี้ยกันถึง 5 ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. 2418-2423 ก็ยังตัดสินกันไม่ได้ ทั้งนี้ เพราะมองกุณะไม่ยอมลงมากกรุงเทพฯ เพื่อร่วมในการพิจารณาความ ฉะนั้น

⁷² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, จดหมาย มร.ปาลเกรฟ ถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์, กรกฎาคม ค.ศ. 1880, เพิ่มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

⁷³ คุสัญญาบาวริง ข้อ 2, อ้างแล้ว.

ศาลจึงไม่สามารถพิจารณาคดีได้เพราะไม่มีโจทก์ ต่อมา ปาลเกรฟได้มีหนังสือขอให้รัฐบาลสยามบังคับจำเลย คือ เจ้านครลำปางให้จ่ายเงินแก่มองกุณะ 5,000 รูปี เพื่อให้ความนั้นจบสิ้นลง แต่ทางรัฐบาลสยามเห็นว่า การกระทำครั้งนี้ เป็นการสรุปผลอย่างง่าย ๆ ปราศจากหลักเกณฑ์ และแสดงให้เห็นว่าคำฟ้องเดิมของมองกุณะไม่มีมูลความจริง นอกจากนี้ ก็ยังไม่เป็นการยุติธรรมสำหรับเจ้านครลำปางและพวกที่คงเสียเวลาอยู่ที่กรุงเทพฯ เป็นเวลานานนับปี ซึ่งนับเป็นความผิดของมองกุณะที่ชักชวนไม่ยอมให้มีการพิจารณาคดี เป็นการหวังเหนี่ยวให้เรื่องล่าช้า และมองกุณะยังมีความผิดที่แจ้งความเท็จ ดังนั้น รัฐบาลสยามจึงไม่ยอมจ่ายเงินให้แก่มองกุณะ⁷⁴

เหตุผลที่ทางฝ่ายรัฐบาลสยามเกี่ยวกับคดีมองกุณะนี้ อาจพิจารณาได้จากประเด็นต่าง ๆ ที่ทางรัฐบาลสยามได้แจ้งให้ปาลเกรฟทราบ คือ⁷⁵

1. ข้อกล่าวหาของมองกุณะที่ว่า ตนต้องหยุดทำป่าไม้เพราะข้าหลวงยิงปืนและจับถูกจำไป ตลอดจนเจ้าราชวงศ์เมืองแพร่เอาช้างไป 4 ตัว ช้างคืนหนีไป 13 ตัวนั้น เมื่อสอบสวนได้ความว่า มองกุณะไม่ได้เสียประโยชน์เพราะการกระทำข้างต้นเลย นอกจากนี้ พยานที่คุมขังของมองกุณะก็ยืนยันว่า มองกุณะขายช้างไป ดังนั้นที่กล่าววาทายจึงเป็นความเท็จ และเป็นการใส่ความทั้งสิ้น

2. การที่มองกุณะเอาหนังสือของ พันเอกบราวน์ซึ่งมีถึงพระยาราชนา ข้าหลวงเชียงใหม่⁷⁶ ไปให้กับหลวงบริบาลดำเนินการคัดสนธิคดีไปโดยผลการนั้น เป็นการ

⁷⁴ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ถึง มร.ปาลเกรฟ, 27 ธันวาคม ค.ศ. 1882, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

⁷⁵ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ถึง มร.ปาลเกรฟ, 11 มกราคม ค.ศ. 1882, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

⁷⁶ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, "คดีมองกุณะ," แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ หน้า 12. มีจดหมายภาษาอังกฤษซึ่งแปลจากภาษาพม่า ของพันเอกบราวน์ ถึงศาลไทยที่เชียงใหม่.

กระทำที่แสดงให้เห็นเจตนาที่ไม่สุจริต อนึ่ง พยานที่มองคณะกับหลวงบริบาลคบคิดกันนำมาแสดงในคำให้การนั้น ปรากฏว่าไม่ตรงกันกับที่ข้าหลวงเชียงใหม่สืบมาใหม่ จึงเป็นพิรุธว่า พยานที่แท้จริงคือคนใดแน่ ทั้งนี้ เพราะพยานของมองคณะมีชื่อว่า ซางติ แก่พยานของข้าหลวงเชียงใหม่ชื่อว่า ซางลุน ซึ่งเป็นผู้ที่ถูกจับไปเมืองแพร่ ฉะนั้น จึงน่าเชื่อว่าพยานของมองคณะน่าจะเป็นพยานเท็จ

3. ตามคำให้การของ "ซางติ" พยานของมองคณะได้กล่าวว่า นอกจากซางที่ เขาได้ให้เจ้าราชวงศ์เมืองแพร่ 4 เชือกแล้ว เจ้านครน่านก็ยักไว้อีก 4 เชือก คำให้การนี้ไม่ตรงกับการพิจารณาครั้งหลัง ทั้งนี้ เพราะมองคณะและคนของมองคณะได้ยอมรับว่า ซางที่เอาไปแพร่มีทั้งหมด 7 เชือก และได้คืนมา 3 เชือก เพราะฉะนั้น ซางที่กล่าวว่าจะถูกเจ้านครน่านยักไว้ 4 เชือกจึงไม่เป็นความจริง

4. การที่มองคณะอ้างว่าไม่สามารถทำป่าไม้ได้เพราะไม่มีลูกจ้างและซางนั้น ความจริงแล้วเป็นเพราะมองคณะเป็นหนี้ค่าทอนที่มองคณะตัดไปแล้วยังไม่ได้ใช้ เป็นจำนวนถึง 9,760 ภูมิ ดังนั้น ถ้าทำต่อไปก็จะต้องถูกเจ้าของป่ายักไม้

ดังนั้น การที่มองคณะฟ้องร้องคดีนี้ จึงเป็นการกล่าวเท็จเพื่อเรียกร้องเอาเงินมากมายโดยจำเลยไม่มีความผิดจริง ทางรัฐบาลสยามจึงไม่ยอมจ่ายเงินให้แก่มองคณะ และยกฟ้องคดีนี้⁷⁷

คดีมองคณะที่เกิดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2418-2423 เป็นคดีที่เกี่ยวข้องกับข้าราชการไทยและเจ้าผู้ครองนคร คือ แพร่ ลำปาง และเชียงใหม่ ดังได้กล่าวตอนต้นแล้วนั้น ในระยะเวลาที่ไล่เรียงกัน ก็ปรากฏมีคดีมองคณะเกี่ยวข้องกับเจ้าผู้ครองนครเมืองน่านขึ้นอีกคดีหนึ่ง ดังปรากฏเรื่องราวต่อไปนี้

... เติมนปีชาล จ.ศ. 1228 (พ.ศ. 2409) มองคณะได้จ้างลูกจ้าง
เขาไปกานไม้ที่เมืองน่าน แต่ยังไม่ไคตัดฟันชักลากไม้ ต่อมาปีเถาะ

⁷⁷ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ถึง
มร. ปาลเกรฟ, 11 มกราคม ค.ศ. 1882, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ

จ.ศ. 1229 (พ.ศ. 2410) มอญคณะไค้นำบรรณาการไปถวายแก่
 เจ้านครน่าน คือ เจ้านันทวรฤทธิเดช⁷⁸ จึงไคออกหนังสือสัญญา
 ไทกานไม้ในแขวงเมืองน่านจำนวน 3,500 คน เก็บคิดค่าคอกน
 ละ 3 รูปี แต่ไม้กานที่ใหม่มอญคณะไคนั้นคิดเพียงคนละ 2 รูปี
 มอญคณะไคเขาตัดฟันซีกลากไม้ในป่าแขวงเมืองน่านจนถึงปี
 มะแม (พ.ศ. 2414) ในปีวอก จ.ศ. 1234 (พ.ศ. 2415)
 มอญคณะไคเอาเงินค่าคอกไปถวายแก่เจ้านครเมืองน่าน 3,606
 รูปี พร้อมกับของบรรณาการ มอญคณะไคบอกกับเจ้านครว่ายัง
 คองการไม้สักอีก 377 คน ดังนั้น เจ้าเมืองน่านจึงยกไม้ให้
 ฟ้าอีก 300 คน เจ้าหอหนานญาติอีก 300 คน โดยไม่เอา
 ค่ากานคอก เจ้าราชวงศ์ให้อีก 300 คน รวมทั้งหมัก 900 คน
 มีอาณาเขตตั้งแต่ปากแม่น้ำสองจนสุดขุนห้วยแมยม มอญคณะไคลงทุ
 วจ้างลูกจ้างและค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เป็นจำนวนเงินมากมาย ต่อมา
 ถึงปีระกา จ.ศ. 1235 (พ.ศ. 2416) มอญคณะไคให้คนนำ
 บรรณาการมามอบให้แก่เจ้านครเมืองน่านอีก...⁷⁹

อนึ่ง มอญคณะไคกล่าวว่าของบรรณาการที่ตนส่งมาถวายแก่เจ้า
 นครเมืองน่านและเจ้านายอื่น ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2409-2416 นั้น
 ไคบันทึกไว้เป็นหลักฐานไว้ทุกครั้ง⁸⁰

มอญคณะไคทำป่าไม้คิดต่อเรื่อยมาจนกระทั่งถึงปีชวด จ.ศ.
 1240 (พ.ศ. 2421) มอญคณะไคเป็นความกับเจ้าเมืองลำปางทอง
 เสียเวลาถึง 5 ปีเศษ (ถึงไคกล่าวแล้วข้างตน) มอญคณะไค
 ราชสัญญาการทำป่าไม้เมืองน่านจะหมด จึงไคมอบป่าไม้ใหม่มองช่วยอีก

⁷⁸ พระยาประชาภิจักรจักร, เรื่องเดิม, หน้า 584. เจ้านันทวรฤทธิเดช
 ปกครองน่านตั้งแต่ พ.ศ. 2395-2436 เมื่อเริ่มขึ้นปกครอง มีตำแหน่งเป็นพระยา 4 ปี จึง
 ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าประเทศราช ปกครองน่านเรื่อยมา.

⁷⁹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ถึง
 กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ, 30 พฤศจิกายน ค.ศ. 1884, เรื่องคดีมอญคณะไค, "สมุดเล่มพิเศษ."

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน.

เข้าทำต่อ แคมองชวยฉักก็ไมไ่ทำป่าไม้ ต่อมา ในปีมะเส็ง
 จ.ศ. 1244 (พ.ศ. 2425) ไ่มีลูกจางมาบอกมองณะว่า ทิศแคง,
 ทิศขาง กับพรรคพวกไ่เขาไปทักไมไ่ในป่าของมองณะ มองณะ
 จึงไ่ให้ลูกจางไปทักไรไมไ่ที่ทศแคงและทิศขางคักและช้กุฎากออกม
 ไ่โดยมองณะไ่ถือสิทธิคามหนังสือสัญญาที่เจานคร เมืองน่านทำไ่กับ
 คน⁸¹

จากคำให้การของมองณะนี้แสดงให้ไ่เห็นว่า มีสิทธิเหนือป่าไม้เมืองน่านตามสัญญาที่
 ทำไ่กับเจานครเมืองน่าน แต่เมื่อมีการสอบสวนข้อเท็จจริงแล้ว ปรากฏว่าเจานครเมืองน่าน
 ไ่ชี้แจงมาว่าไมไ่ทำหนังสือสัญญามอบป่าไม้ไ่แก่มองณะ ส่วนที่มองณะอ้างทั้งหมดนั้นเป็น
 เรื่องเท็จทั้งสิ้น เจานครเมืองน่านไม่รับผิดชอบ และเจานครเมืองน่านมีสิทธิที่ไ่ให้อนุญาต
 แก่ทศแคง และทิศขางเข้าดำเนินการป่าไม้ไ่ มองณะไม่มีสิทธิไปทักไรไมไ่ของบุคคลเหล่า
 นี้⁸² นอกจากนี้ เจานครน่านก็ไ่ฟ้องกลับว่า มองณะนำข้างของคนไปแต่ยังไม่ไ่ชำระ
 เงินเลย⁸³

คดีป่าไม้เมืองน่านไ่ขยายความต่อไปอีกเมื่อมองณะไ่้นำสัมปทานการทำป่าไม้
 เมืองน่านไปขายไ่แก่ มร. สมิท (Mr. Smith) คนชาติฮอลันดา มร. สมิทไ่รับซื้อจึงไ่
 เข้ามาทำป่าไม้ตามสัญญาที่ไ่ทำกับมองณะ แต่ปรากฏว่า ไมไ่ที่ มร. สมิททำนั้นมิไ่เจ้าของแล้ว
 และไ่ร้องขอต่อกรมการไ่อายคไมไ่ มร. สมิทไ่แสดงหลักฐานว่าซื้อมาจากมองณะ
 กรมการจึงยี้คไมไ่คังกล่าวไมไ่ไ่ เพราะจำเลยทั้งสองคือ มร. สมิท เป็นคนในบังคับฮอลันดา
 ส่วนมองณะเป็นคนในบังคับอังกฤษ ถ้าจะฟ้องกงสุลฮอลันดาก่อน ก็ต้องคักสินความไ่โดย
 พิจารณาจากการซื้อขายกันไ่ระหว่างมองณะกับ มร. สมิท แต่ถาพิจารณาไ่ประเด็นที่ว่า
 มองณะควรขายไมไ่รายนี้หรือไมไ่เพียงไ่ ก็ต้องขอไ่ให้กงสุลอังกฤษคักสินความ และถากงสุล

81 เรื่องเดียวกัน.

82 เรื่องเดียวกัน.

83 เรื่องเดียวกัน.

อังกฤษตัดสินการซื้อขายนั่นว่าใช้ไม่ได้ เพราะความเดิมของมองกุณะยังไม่ได้พิจารณา กรมการก็จะอายัดไม้ไว้⁸⁴

ต่อมา กงสุลอังกฤษได้มีหนังสือลงวันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ.2427 ขอให้กรมท่าออกตราให้มองกุณะขึ้นไปทำป่าไม้ที่เมืองน่าน ซึ่งกรมท่าได้ตอบไปว่า การที่มองกุณะฟ้องเจ้านครเมืองน่านว่าได้ให้หนังสืออ่านจ่าให้มองกุณะทำป่าไม้นั้น ปรากฏว่าเจ้านครเมืองน่านปฏิเสธ และคงจะไม่ยอมให้มองกุณะทำแน่ ดังนั้น จึงเห็นสมควรให้มองกุณะขึ้นไปให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ซึ่งทรงจัดการอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ทำการชำระโคสวนให้ชัดแจ้ง จึงขอให้กงสุลอังกฤษบังคับให้มองกุณะรับตราเพื่อขึ้นไปเชียงใหม่⁸⁵

การตัดสินความเรื่องนี้ที่เชียงใหม่จะเป็นเช่นไรไม่ปรากฏหลักฐานระบุไว้แน่นอน แต่ในความคิดเห็นของทางรัฐบาลสยามที่ปรากฏจากจดหมายโต้ตอบ แสดงว่าไม่เชื่อในหลักฐานของมองกุณะ ดังจะเห็นได้จากความเห็นของ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีที่มิไปถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ว่า หนังสือสัญญาที่มองกุณะถือไว้ นั้นผิดจากธรรมเนียมบ้านเมืองฝ่ายสยาม เพราะไม่ได้ส่งมาทำสัตยาบัน⁸⁶ ที่กรุงเทพฯ หรือที่ศาลต่างประเทศเชียงใหม่⁸⁷

⁸⁴ กงจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 บ.1. 1ก/9 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนารายณ์พรบัณฑิต, ร.ที่ $\frac{324}{46}$

⁸⁵ กงจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 บ.1. 1ก/9 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนารายณ์พรบัณฑิต, ร.ที่ $\frac{304}{46}$

⁸⁶ มีกฎหมายออกบังคับให้ผู้ขอทำป่าไม้ทุกคนต้องส่งหนังสือสัญญามาให้กรุงเทพฯ ให้สัตยาบันเสียก่อน จึงจะถือว่าเป็นสัญญาที่ถูกต้อง รายละเอียดจะได้อีกกล่าวต่อไป.

⁸⁷ กงบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนารายณ์พรบัณฑิต ถึง เจ้าพระยาภาณุวงศ์, เมษายน ค.ศ.1884, "เรื่องคดีมองกุณะ," สมุดเล่มพิเศษ.

ดังนั้น รัฐบาลสยามจึงถือตามคำชี้แจงของเจ้านครเมืองน่านที่ปฏิเสธว่าให้มองกุณะ เข้าทำป่าไม้ และถือว่าการกระทำของมองกุณะใด ๆ ที่เกี่ยวกับป่าไม้เป็นโมฆะทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม นับว่าคดีมองกุณะทั้งที่เกิดขึ้นที่เจ้านครลำปางและที่เมืองน่าน ได้กลุ่กลามเป็นเรื่องระหว่างประเทศ ซึ่งรัฐบาลสยามได้โต้ตอบกับกงสุลอังกฤษอยู่เป็นเวลานาน โดยต่างก็มีหลักการและเหตุผลของตน ทำให้ไม่สามารถตกลงกันได้

คดีมองโอ คดีความรายนี้ โจทก์คือ มองโอ เป็นคนในบังคับอังกฤษ พ้องร้องพระเจ้าเชียงใหม่ กวดยสาเหตุที่ทำให้ตนขาดทุน ไม่สามารถประกอบกิจการป่าไม้ได้ โจทก์ได้เรียกค่าเสียหายเป็นจำนวนเงินถึง 286,445 บาท นับเป็นจำนวนเงินที่สูงมากในขณะนั้น ทั้งนี้ โดยโจทก์ได้บรรยายในคำฟ้องสรุปได้ คือ

เดิมมองโอคนในบังคับอังกฤษได้รับหนังสือสัญญาป่าไม้แม่คั้นแขวงเมืองตาก ต่อมามองโอเป็นหนี้คนมาก จึงถูกตัดสินให้ล้มละลาย ศาลกงสุลอังกฤษจึงได้นำทรัพย์สินสมบัติของมองโอออกขายชำระให้บรรดาเจ้าหนี้ มองโอซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษอีกเช่นกัน ได้รับซื้อกิจการและสัญญาป่าไม้แม่คั้น ศาลกงสุลอังกฤษจึงทำหนังสือไปยังกรมมหาดไทย เพื่อออกหนังสือสัญญาป่าไม้แม่คั้นให้กับมองโอใหม่ มองโอได้จัดจ้างและลูกจ้างเข้าทำไม้ในป่าแม่คั้นตามสัญญา ต่อมา ท้าวสิทธิซึ่งเป็นข้าราชการของพระเจ้าเชียงใหม่ ได้รับคำสั่งจากพระเจ้าเชียงใหม่ให้นำพลเข้ามาในป่าแม่คั้น จับตัวจอบเพลาะลูกจ้างสำคัญของมองโอ และพากันลี้ลับไปเมืองเชียงใหม่ และเก็บเอาไม้สักของมองโอไป ทำให้พวกกุลีที่ทำไม้ในป่าแม่คั้นตกใจหนีไปหมด มองโอได้รับความเดือดร้อนมาก จึงได้ทำหนังสือฟ้องกล่าวโทษพระเจ้าเชียงใหม่ต่อกรมมหาดไทยและศาลกงสุล⁸⁸

⁸⁸ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, มร. นิวแมน ถึง เจ้าพระยาภาณุวงศ์, จ.ศ. 1242, "เรื่องความคนในบังคับอังกฤษฟ้องพระเจ้าเชียงใหม่," แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

เมื่อคืนขึ้นสู่ศาล นายฝ่ายจำเลยคือ พระพิทักษ์อุไทยเขต ได้ค้านว่า พระเจ้าเชียงใหม่ได้จับจอเพลาะในป่าไม้ในเขตที่มองโหฬาสัญญาจากพระอินทรีศรีย์ นายควนแขวงเมืองตาก สำหรับจอเพลาะที่ถูกจับนั้นเป็นคนเชียงใหม่ และคัตไม้ในแขวงเมืองเชียงใหม่ชาย ไม่ได้เป็นลูกจ้างคัตไม้ในแขวงเมืองตากซึ่งพระอินทรีศรีย์ได้มอบสัญญาให้มองโหฬาระนั้น การที่พระเจ้าเชียงใหม่จับจอเพลาะก็เพราะกรณีเงินที่จอเพลาะค้างค่าต่อพระเจ้าเชียงใหม่ เพราะฉะนั้น มองโหฬ่าจะกล่าวว่าขาดทุนเพราะพระเจ้าเชียงใหม่ไม่ได้⁸⁹

พิเคราะห์หาคำให้การที่ว่าพระเจ้าเชียงใหม่ได้จับจอเพลาะนั้น ทั้งโจทก์และจำเลยรับว่าใช่ แต่มองโหฬ่ากล่าวว่าจอเพลาะซึ่งถูกจับ เป็นลูกจ้างของคนในเขตเมืองตาก ส่วนจำเลยแก้ว่าจอเพลาะเป็นคนของเจ้าราชวงศ์เมืองเชียงใหม่ และทำการคัตไม้ในป่าแขวงเมืองเชียงใหม่ชาย ดังนั้น กรณีสำคัญที่จะต้องพิสูจน์ก็คือ ป่าไม้ที่จอเพลาะได้คัตนั้นอยู่ในสัญญาที่พระอินทรีศรีย์ได้สัญญาให้แก่มองโหฬ่าหรือไม่ กล่าวคือ ถ้าไม่ได้อยู่ในสัญญา ก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับมองโหฬ่า ดังนั้น มองโหฬ่าจึงไม่มีอำนาจจะฟ้องร้องว่ากล่าวเอาความกับพระเจ้าเชียงใหม่ได้ แต่หาพิสูจน์ได้ว่าป่าไม้รายนี้ระบุไว้ในสัญญาว่าเป็นของมองโหฬ่า พระเจ้าเชียงใหม่ก็ไม่มีสิทธิบุกรุกเข้ามาจับคน และเรียกเงินค่าต่อ ดังนั้น พระเจ้าเชียงใหม่ต้องมีความผิดตามคำฟ้องของมองโหฬ่า⁹⁰

ปรากฏว่า ภายหลังจากการสืบสวนเกี่ยวกับป่าไม้ที่เป็นความกันนี้ ได้เรื่องราวว่า ป่าไม้ดังกล่าวชื่อว่า ป่าแม่ตั้น อยู่ระหว่างแขวงเมืองตากกับเมืองเชียงใหม่ เดิมเป็นที่รกร้างไม่มีคนอาศัย ต่อมาก็มียุวกเชียงใหม่และกะเหรี่ยงเข้ามาหาป่าไม้มากขึ้นกลายเป็นชุมชนขึ้นมา คราวใดที่เกิดมีโจรผู้ร้ายในบริเวณเหล่านี้ ทางกรุงเทพฯ ก็เกณฑ์กำลังจากเชียงใหม่ออก

⁸⁹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, สมุคมีไปมาแก่ เซอร์ รอเบิร์ต ซอมบูร์ก จ.ศ. 1222-24, หน้า 3, "ความมองโหฬ่าต่อพระเจ้าเชียงใหม่," แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน.

ไปปราบปราม หนึ่ง ผลประโยชน์ทางราชการและภาษีอากรที่เกิดขึ้นในบริเวณนั้นก็ได้นำส่งยังเมืองเชียงใหม่ ดังนั้น ทางเมืองเชียงใหม่จึงถือว่าบริเวณดังกล่าวอยู่ในอาณาเขตของตน⁹¹

ใน พ.ศ.2410 (จ.ศ.1229) เมื่อมองโงได้ทำสัญญาป่าไม้บริเวณที่พระอินทศิรียรักษาเวลานั้น มองโงได้ดำเนินการป่าไม้ 2 วิธี คือ

1. มองโงให้พวกลาวกะเหรี่ยงตัดไม้ในป่าและนำมาขายให้แก่มองโง
2. มองโงดำเนินการป่าไม้ด้วยตนเอง โดยจ้างลูกจ้างให้ตัดฟันไม้ในเขตที่

มองโงได้รับช่วงสัญญามา

สำหรับจอเพลาะซึ่งมองโงอ้างว่าเป็นลูกจ้างสำคัญของตน และถูกจับเมื่อกำลังทำงานในป่าของมองโงนั้น เมื่อมีการสืบพยานแล้ว ปรากฏว่าจอเพลาะเป็นเพียงคนเชียงใหม่ที่ตัดไม้และนำมาขายให้แก่มองโง ตกลงราคากันคนละ 10 รูปี ต่อมา ได้ให้เงินล่วงหน้าแก่จอเพลาะ 500 รูปี เพื่อทำการตัดไม้ส่งให้แก่ตน ซึ่งจอเพลาะก็ตัดไม้ได้ 165 ต้น จากนั้น มองโงได้เพิ่มเงินให้อีก 350 รูปี รวมทั้งหมด 850 รูปี แต่มองโงไม่มีเงินจ่ายให้จอเพลาะคงคึกคังอยู่อีก 800 รูปี โดยรับจะเสียเงินค่าคอก 165 ต้นแทนจอเพลาะ ปรากฏว่าท้าวสิทธิผู้รักษาป่าไม้แขวงเมืองเชียงใหม่ได้มาเก็บเงินค่าคอก 165 ต้นจากจอเพลาะ จอเพลาะไม่ยอมให้และอ้างว่ามองโงจะเสียแทน ท้าวสิทธิค้านว่า มองโงไม่ได้เป็นผู้ตัด ดังนั้น จอเพลาะต้องชำระเงินให้แก่ตน ท้าวสิทธิได้มีหนังสือบอกความขึ้นไปเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่จึงมีหนังสืออาญาให้จอเพลาะไปชำระเงินที่เชียงใหม่ เจ้าราชวงศ์ซึ่งเป็นเจ้านายของจอเพลาะก็ประกันตัวจอเพลาะออกมา จอเพลาะจึงเดินทางไปที่คอกว่ามองโง มองโงจึงได้ทำหนังสือฟ้องร้องพระเจ้าเชียงใหม่ถึงกล่าวข้างตน

จากหลักฐานที่แสดงฐานะของจอเพลาะ พิสูจน์ให้เห็นว่า จอเพลาะไม่ได้เป็นลูกจ้างของมองโงดังที่ปรากฏในคำฟ้อง ฉะนั้น เมื่อจอเพลาะถูกจับ จึงไม่ได้ทำให้มองโงขาดทุน

91 เรื่องเดียวกัน.

92 เรื่องเดียวกัน.

หรือเสียผลประโยชน์แก่ประการใด⁹³

อนึ่ง ปรากฏว่า เมื่อจอเพลาจะถูกจับนั้นเป็นเวลาสิ้นฤดูทำไม้ และไม้ที่จอเพลาจะสกัดส่งให้มองโฮเสร็จแล้ว เพียงแค่มองโฮยังไม่ใช้เงินค่าทอให้เสร็จเท่านั้น⁹⁴

คดีความมองโฮนี้ได้นำขึ้นเสนอต่อ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงแจ้งไปยังสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร แต่งกรมการขึ้นไปกับมองโฮ เพื่อให้จัดการป่าไม้ของคนที่เพิ่มเติม และให้มีหนังสืออธิบายแก่ มร. นิวแมน (Mr. Newman) ซึ่งแจ้งว่ามองโฮไม่ได้เสียผลประโยชน์ใด ๆ โดยทางฝ่ายรัฐบาลกลางจะจัดการไม้ให้พระเจ้าเชียงใหม่ครบถ้วน และให้เมืองตากช่วยดูแลมองโฮในการทำป่าไม้ นอกจากนี้ ก็ให้ชี้แจงด้วยว่า การที่พระเจ้าเชียงใหม่มาจับคนไปนั้นก็ไม่ได้ทำให้มองโฮเสียผลประโยชน์อันใด⁹⁵

ในที่สุด ศาลได้ตัดสินว่า คดีมองโฮไม่มีมูลความจริง เห็นฟ้องให้ยกฟ้องความเรื่องนี้ และให้จำคุกเกาะ ภรรยาของมองโฮซึ่งเป็นผู้ฟ้องร้องภายหลังจากที่มองโฮเสียชีวิต เสียค่าธรรมเนียมศาล พร้อมกับให้ทนายความของพระเจ้าเชียงใหม่ฟ้องเอาค่าป่วยการที่เสียไปต่อศาลเจ้าพนักงานกงสุลอังกฤษ คดีมองโฮจึงได้สิ้นสุดลง⁹⁶

คดีป่าไม้เมืองยวม คดีเรื่องนี้เป็นความฟ้องร้องระหว่างสลอบนุ คนในบังคับอังกฤษ ต่อพระเจ้าเชียงใหม่ กรณีการให้เขาทำป่าไม้เมืองยวม โดยสลอบนุซึ่งเป็นโจทก์อ้างว่า

⁹³ เรื่องเดียวกัน.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁹⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.1. 1ก/4 เรื่องคดีมองโฮ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระบาราม-ประไพฯ, ร. ที่ $\frac{77}{43}$.

⁹⁶ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, สมุคมีไปมาแก่ เซอร์ รอเบิร์ต ซอมเมอร์ก จ.ศ.1222-24, เรื่องเดิม.

พระเจ้าเชียงใหม่อนุญาตให้สลอบนุเข้าทำป่าไม้เมืองยวม สลอบนุได้ไปกู้เงินจำนวนมากเพื่อมาทำป่าไม้ ในขณะที่สลอบนุทำอยู่นั้น พระเจ้าเชียงใหม่ก็ออกกฎให้ส่งค่าคอกไม้ก่อนจึงจะยอมให้ตัดไม้ลงน้ำ ทำให้สลอบนุได้รับความเดือดร้อนมากเพราะไม่รู้อาก่อน ต่อมา พระเจ้าเชียงใหม่ได้ถอนสัญญาป่าไม้เมืองยวมของสลอบนุไปให้มองทุนจ้อ (พระยาศรีสองเมือง) และมองถ้ออำยท่า การกระทำของพระเจ้าเชียงใหม่ทำให้สลอบนุต้องขาดทุนเพราะไปกู้เงินคนอื่นเอาไว้มาก สลอบนุจึงส่งเรื่องราวฟ้องร้องลงมาเพื่อให้ทางรัฐบาลจัดการให้ตนได้รับความยุติธรรม⁹⁷

คดีป่าไม้เมืองยวมอาจพิจารณาได้จากผลสรุปต่อไปนี้ คือ

ใน พ.ศ. 2426 (จ.ศ. 1245) พระเจ้าเชียงใหม่ได้อนุญาตให้สลอบนุเข้าตัดฟันไม้ในป่าแม่ยวมได้ แต่ยังไม่ได้ทำสัญญา เพียงแต่ออกหนังสือแทนสัญญาไว้เป็นสำคัญ เมื่อสลอบนุดำเนินการป่าไม้ ได้ตัดไม้ในป่าถึง 15,337 ต้น ต้องจ่ายเงินค่าคอกถึง 107,359 รูปี สลอบนุได้จ่ายเงินค่าคอกบางส่วน จำนวน 9,000 รูปี ยังคงค้างอยู่ 98,359 รูปี และในคราวนั้น สลอบนุได้กู้เงินพระเจ้าเชียงใหม่หลายครั้ง เป็นเงิน 39,219 รูปี คอกเบี้ยอีก 37,219 รูปี รวมทั้งต้นและคอกที่สลอบนุเป็นหนี้พระเจ้าเชียงใหม่เป็นเงิน 76,438 รูปี แต่เมื่อรวมเงินทั้งค่าคอกและเงินกู้แล้ว สลอบนุจะต้องจ่ายถึง 174,797 รูปี⁹⁸

ต่อมา พระเจ้าเชียงใหม่ไม่ได้อนุญาตให้ผู้ใดเข้าตัดฟันไม้ในป่าเมืองยวมนอกจากมองทุนจ้อ (พระยาศรีสองเมือง) ซึ่งได้ทำหนังสือสัญญาอย่างถูกต้องแล้ว ดังนั้น เมื่อสลอบนุเข้าไปดำเนินการตัดฟันไม้ จึงถือเป็นการบุกรุก และพระเจ้าเชียงใหม่ก็ได้ถือโอกาสริบไม้ของสลอบนุเพื่อเป็นการหักล้างหนี้สิน

⁹⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 น.16.1/6 พระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับคดีสลอบนุ จ.ศ. 1247.

⁹⁸ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เรื่องสำเนาป่าไม้เมืองยวม, 5 ตุลาคม ค.ศ. 1885, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

ในที่สุดได้มีการตกลงจัดการยึดไม้ของสลอบนุ เพื่อนำมาหักหนี้สินที่สลอบนุได้ทำไว้กับพระเจ้าเชียงใหม่และคนอื่น ๆ การยึดไม้นี้ได้ดำเนินการเป็นลำดับขั้น คือ ไม้ที่ตัดใน พ.ศ. 2426 (จ.ศ. 1245) ให้ยึดไม้ไว้แทนเงินค่าคอกับเงินที่กู้จากพระเจ้าเชียงใหม่ นอกจากนี้ ในกรณีที่สลอบนุได้ทำสัญญาป่าไม้ไว้กับผู้ใดก็ตาม ผู้นั้นต้องมาร้องทอศาลเพื่อตรวจสอบความหนังสือสัญญา ถ้าปรากฏว่าจริง ผู้ทำสัญญาจะต้องยอมเสียค่าคอก่อนให้เป็นส่วนของรัฐบาล และส่วนของสลอบนุตามข้อตกลงที่ได้ทำกันไว้ สำหรับเงินส่วนของรัฐบาลต้องมอบให้ทางฝ่ายบ้านเมือง แต่ส่วนซึ่งจะต้องจ่ายให้แก่สลอบนุนั้นต้องยกเป็นเงินใช้หนี้พระเจ้าเชียงใหม่

อนึ่ง ถ้าสลอบนุได้ตัดไม้ในส่วนของตน และได้ขายไม้ให้แก่ผู้ใดก็ตาม ถ้าผู้ซื้อยังชำระเงินให้แก่สลอบนุยังไม่หมด ก็ให้เอาเงินที่เหลือมาให้พระเจ้าเชียงใหม่เสียก่อน จึงจะปล่อยให้ให้แก่ผู้นั้นไป ส่วนไม้ของสลอบนุที่มีทั้งคัตราแล้วและยังไม่คัตรานั้น ปรากฏว่ายังไม่ได้เสียค่าคอกเลย ดังนั้น ถ้าผู้ใดซื้อไป ก็จะต้องมาเสียค่าคอกให้รัฐบาลเสียก่อน จึงจะเอาไปได้

ส่วนไม้ที่ตัดใน พ.ศ. 2427 (จ.ศ. 1246) นั้นเป็นไม้ที่ผิดกฎหมายเพราะสลอบนุทำไปโดยพลการ เพราะฉะนั้นเจ้าพนักงานจึงมีสิทธิยึดไม้ไว้ได้ ตั้งแต่เดือน 8 ปีระกา จ.ศ. 1247 (พ.ศ. 2428)⁹⁹

จากข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับป่าไม้เมืองยวมนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ ซึ่งขณะนั้นเป็นข้าหลวงประจำอยู่ที่เชียงใหม่ ดำเนินการชำระเรื่องราวให้เรียบร้อย ไม่ให้เสียผลประโยชน์ของบ้านเมือง และไม่ลำบากแก่ราชการต่อไปในภายหน้า อนึ่ง เกี่ยวกับป่าไม้เมืองยวมนี้ พอจะสรุปเหตุการณ์ได้จากพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนหนึ่งว่า "เรื่องป่าไม้เมืองยวมนี้เป็นที่ยุ่งเหยิง ทั้งที่ผ่านมาและในอนาคตเป็นอย่างมาก เห็นว่ายากที่จะเรียบร้อยได้"¹⁰⁰

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 บป.1ก/17 เรื่องสลอบนุ.

นอกจากคดีสำคัญ ๆ ดังได้ยกตัวอย่างข้างต้นมาแล้วนั้น ปรากฏว่ายังมีคดีความอื่น ๆ อีกมากมาย ทั้งที่ปรากฏหลักฐานและไม่ปรากฏหลักฐาน ดังจะยกตัวอย่างให้เห็นอีก 3 คดี คือ

1. ความมอญกุดฟ้องพระเจ้าเชียงใหม่ คือ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เรียกร้องค่าเสียหายเป็นเงิน 162,964 รูปี ใน พ.ศ.2413 (จ.ศ.1232)

สาเหตุที่ฟ้องสรุปได้ว่า โจทก์ได้รับอนุญาตให้ทำป่าไม้จากพระเจ้ากาวิโลรสฯ ต่อมาพระเจ้ากาวิโลรสฯ สิ้นพระชนม์ พระเจ้าเชียงใหม่พระองค์ใหม่ได้มอบอำนาจป่าไม้ให้กับน้อยชวนะ คนของพระองค์เป็นผู้ทำ ทำให้มอญกุดเสียหายและขาดทุน

ผลของการฟ้องร้องปรากฏว่าศาลยกฟ้อง เพราะสัญญาของมอญกุดหมกมุ่นที่น้อยชวนะจะเช่าทำ¹⁰¹

2. ความมอญแพฟ้องพระเจ้าเชียงใหม่ เรียกร้องค่าเสียหายเป็นเงิน 18,068 รูปี ใน พ.ศ.2415 (จ.ศ.1234)

สาเหตุของคดีมาจากการให้เช่าสัญญาทำป่าไม้ระหว่างโจทก์กับชาวกะเหรี่ยง โจทก์ไม่ได้อำนาจเงินจึงยื่นฟ้องต่อพระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่ได้ตัดสินความแล้ว แต่โจทก์ยังไม่ได้อำนาจตามคำตัดสิน จึงได้ฟ้องร้องเรียกเงินจากพระเจ้าเชียงใหม่แทน

ผลปรากฏว่ายกฟ้องคดี เพราะถือว่าเรื่องนี้ได้ตัดสินก่อนตั้งศาลต่างประเทศ และเมื่อตั้งศาลต่างประเทศแล้ว พระเจ้าเชียงใหม่ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับความต่างประเทศทั้งเก่าและใหม่ อนึ่ง พระเจ้าเชียงใหม่ก็เป็นตุลาการ จึงฟ้องร้องไม่ได้¹⁰²

3. ความมอญบันโยฟ้องพระยาอัครการโกศล เรื่องป่าไม้ มีใจความว่า พระยาอัครการโกศลได้ให้ลูกน้องไปตัดไม้ในป่าที่มอญบันโยได้ตามไม้ไว้ 410 ต้น ปรากฏว่าเมื่อ

¹⁰¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, มร.นิวแมน ถึง เจ้าพระยาภาณุวงศ์, 22 พฤษภาคม ค.ศ.1873, "เรื่องความคนในบังคับอังกฤษฟ้องพระเจ้าเชียงใหม่," แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

¹⁰² เรื่องเดิม.

พิจารณาแล้วก็มีคำตัดสินว่า ป่าไม้ดังกล่าวคือป่าเมืองงาย ไม่ได้อยู่ในหนังสือสัญญาของ พระยาอัครการโกศลที่ทำกับพระเจ้าเชียงใหม่ อนึ่ง สำหรับมองนโยบายเองก็ยังไม่ได้รับหนังสือ ประทับตราแผ่นดิน เพราะฉะนั้น จึงเห็นควรให้ปรับมองนโยบายในข้อหาที่อ้างว่าทำป่าไม้ ทั้ง ๆ ที่ยังไม่ได้รับหนังสือสัญญาประทับตรา และให้ความนี้เล็กน้อย

ปรากฏภายหลังว่าคดีนี้อุทธรณ์ แต่ศาลก็ยืนคำชั้นต้น¹⁰³

จากคดีความที่ได้แสดงดังกล่าวนี้ มีสาระพอสรุปลักษณะ ๆ คือ

1. กรณีพิพาทส่วนใหญ่มัก เป็น เรื่องฟ้องร้องระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับ พระเจ้าเชียงใหม่ ทั้งนี้เพราะบรรดาพม่าในบังคับอังกฤษได้พากันช่วงชิงเพื่อดำเนินการตัด ไม้สักและได้เกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้น การทะเลาะวิวาทนี้ทำให้มีการตัดสินบนและบุญ เจ้าผู้ครองนครให้เข้าข้างคนใดคนหนึ่ง เพื่อเรียกร้องอำนาจสิทธิขาดในการทำป่าไม้ที่ตน ต้องการ¹⁰⁴ ดังนั้น จะเห็นได้ว่าคำฟ้องส่วนใหญ่จะเป็นในรูปของการให้สัญญาป่าไม้ซ้ำซ้อน กัน หรือการถอนสัญญาจากคนหนึ่งไปให้อีกคนหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่ระยะเวลาในสัญญายังไม่หมด เป็นต้น

อนึ่ง อาจสังเกตได้ว่า กรณีพิพาทที่สำคัญ ๆ ซึ่งได้ขยายความออกไปเป็น การเจรจาระดับชาติระหว่างรัฐบาลไทยกับอังกฤษนั้น มักเกี่ยวข้องกับจำนวนเงินที่มากมาย เกินความเป็นจริง อาทิเช่น คดีมองช่วยกานกับกัปตันเบอร์น, คดีมองกู่ละ เป็นต้น¹⁰⁵

2. ความผิดพลาดในการปกครองของพระเจ้าเชียงใหม่ (กาวิโลรส) ทั้งนี้ กล่าวได้ว่ากรณีพิพาทส่วนใหญ่เกิดขึ้นในสมัยของพระองค์ ซึ่งได้มีพม่าในบังคับอังกฤษ เดินทางเข้ามาทำป่าไม้ในเชียงใหม่กันมากมาย มีการแย่งชิงกันขึ้น เกิดความระส่ำระสาย

¹⁰³ ก่องจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.16.1/8. เรื่องขอ พระบรมราชานุญาตออกพระราชบัญญัติป้องกันการลักลอบไม้ซอนสักในป่า ร.ศ.118.

¹⁰⁴ Regent's Memorandum, 30 July 1873, F.O. 69/60.

¹⁰⁵ Knox to Aitchinson, 29 August 1873, F.O. 69/60.

ไปทั่ว¹⁰⁶ ความยุ่งยากดังกล่าวนี้อาจบรรเทาลงได้ ถ้าพระเจ้าเชียงใหม่จะได้จัดการปกครองกิจการภายในให้เป็นระเบียบ และร้องเรียนเกี่ยวกับพวกพม่าที่มารบกวน และหลีกเลี่ยงไม่ให้พวกพม่าฟ้องพระองค์ พระองค์ควรใช้อำนาจภายในขอบเขต โดยการยึดทรัพย์หรือคุมขังพวกเหล่านี้ และส่งเรื่องราวมายังกรุงเทพฯ เพื่อรับจัดการระงับเรื่องราวต่าง ๆ ไม่ให้ลุกลามได้

บริษัทการค้าอังกฤษในลานนา

หลังจากที่บริษัทการค้าอังกฤษประสบผลสำเร็จในการค้าเนนกิจการป่าไม้ในประเทศพม่าแล้ว ก็ได้ให้ความสนใจในกิจการป่าไม้ในดินแดนลานนาเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะบริษัทต้องการขยายกิจการค้าของตนให้กว้างขวางออกไป¹⁰⁷ และป่าไม้ในดินแดนลานนาได้รับการยกย่องว่ามีความอุดมสมบูรณ์ ไม่มีคุณภาพดีและมีราคาถูกอีกด้วย¹⁰⁸ ดังนั้น จึงปรากฏว่าบริษัทที่มีชื่อเสียงของอังกฤษหลายบริษัทได้พากันติดต่อกับเจ้าผู้ครองนครเพื่อสัมปทานในการทำป่าไม้ บริษัทเหล่านี้ได้แก่

1. บริษัทบริติชบอร์เนียว จำกัด (British Borneo Company Ltd.)
2. บริษัทบอมเบย์เบอร์มา จำกัด (Bombay Burmah Trading Corporation Limited)
3. บริษัทสยามฟอเรสต์ จำกัด (Siam Forest Company Ltd.)

บริษัทบอร์เนียวนับเป็นบริษัทแรกที่เข้ามาค้าเนนกิจการป่าไม้ใน พ.ศ. 2432 (ค.ศ. 1889)¹⁰⁹ โดยมี มร. หลุยส์ ที ลีโอโนเวนส์ (Mr. Louis T. Leonowens)

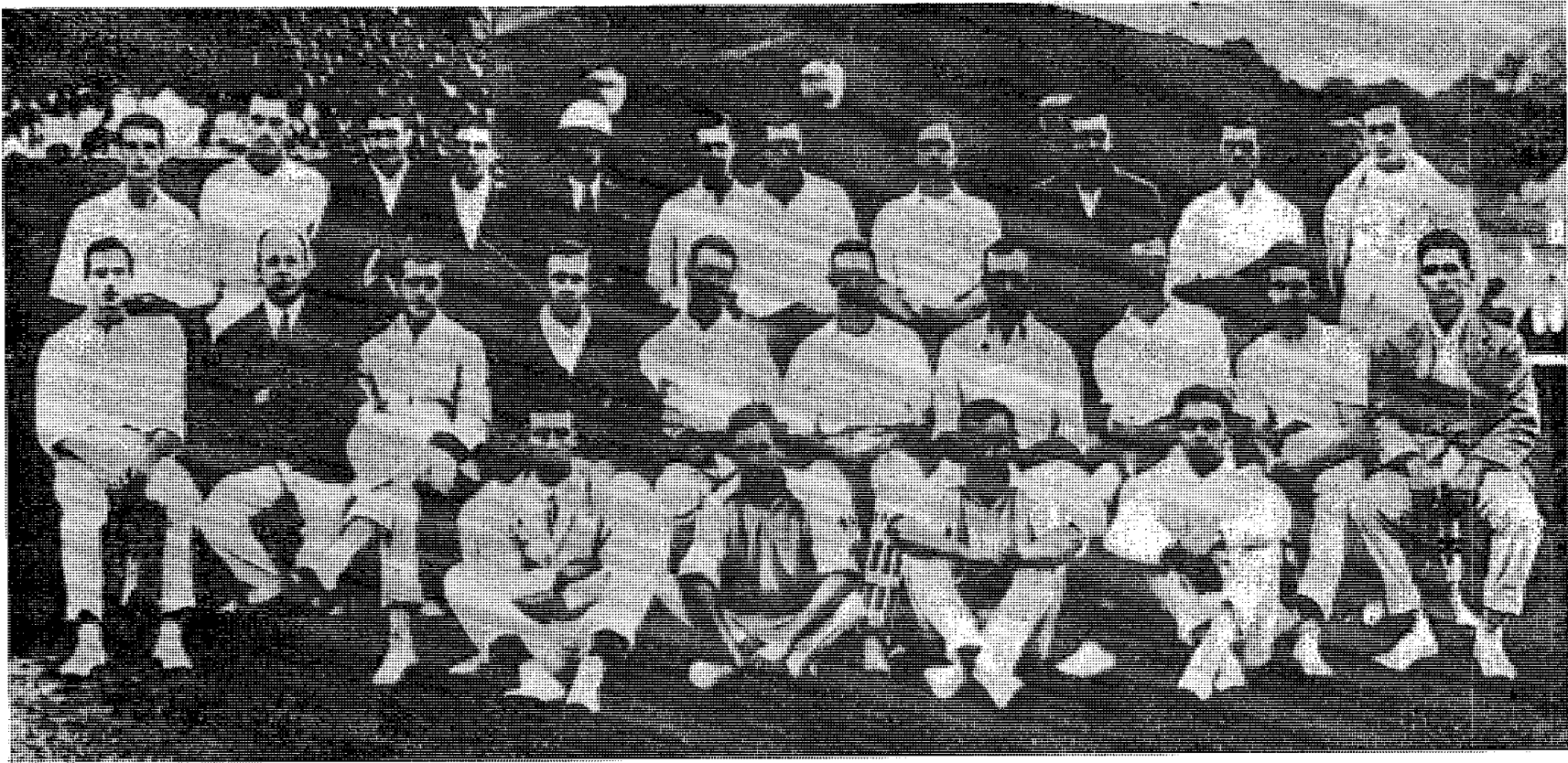
¹⁰⁶ Regent's Memorandum, 30 July 1873, F.O. 69/60.

¹⁰⁷ Pointan, เรื่องเดิม, หน้า 32.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

¹⁰⁹ สัมภาษณ์ มร. วูด (Mr. W.W. Wood) ผู้จัดการบริษัทบอร์เนียวคนสุดท้าย, กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2516.

พนักงานป่าไม้ชาวอังกฤษ 4 บริษัท (ลำปาง - พ.ศ. 2455)

แถวนี้จากซ้ายไปขวา	A. Jeavans (LTLL)	C.M. Weston (BBTC)	A.L. Querepel (BBTC)	J.G. Oakden (BBTC)
	Brodie Chaltheris (BCL)	W. Bain (BCL)	J.D. Dalgkish (BCL)	W.W. Wood (BBTC)
	H. Macnaghten (BBTC)	Chaldicott (BCL)	H. Foster Pegg (LTLL)	
แถวนี้เก้าอี้จากซ้ายไปขวา	E.J. Walton (BBTC)	A.A. Porter (BBTC)	H.W. Joynson (LTLL)	E.A. Boxall (BBTC)
	H.W. Clarke (BBTC)	G.C. Mcloud (LTLL)	W.A. Elder (SFCL)	W.R. Dibb (BBTC)
	F.B. Campbell (LTLL)	J.G. Mcloud (BCL)		
แถวนี้จากซ้ายไปขวาหน้า	Owen (SFCL)	H.E.M. Martin (SFCL)	L.T. Norman (SFCL)	A.W. Mountain (LTLL)

หมายเหตุ BBTC = Bombay Burmah Trading Corporation

 BCL = Borneo Company Ltd.

 LTL = Louis T. Leonowens

 SFCL = Siam Forest Company Ltd.

เป็นผู้จัดการทั่วไป บริษัทต่อมาคือ บริษัทอมเบย์เบอร์มา ได้เข้ามาดำเนินการใน พ.ศ. 2435 (ค.ศ. 1892) ติดตามด้วย บริษัทสยามฟอเรสต์¹¹⁰

บริษัทเหล่านี้ได้เข้าดำเนินการป่าไม้ในนครต่าง ๆ ได้แก่ เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ และน่าน การดำเนินงานป่าไม้ในดินแดนลานนาอาจแบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ

1. การทำป่าไม้ในบริเวณ เชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง
2. การทำป่าไม้ในบริเวณเมือง แพร่ และน่าน

ความแตกต่างของการทำป่าไม้ทั้ง 2 แบบก็คือ การทำป่าไม้ในดินแดนเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูนนั้นเป็นการดำเนินงานโดยบริษัทซึ่งจะทำการเช่าหรือขอสัมปทานจากเจ้าของป่าและเจ้าผู้ครองนครโดยตรง ทั้งนี้ เพราะบรรดาเจ้านายในนครเหล่านี้ไม่ได้ดำเนินการป่าไม้ด้วยตนเอง แต่หาผลประโยชน์จากการให้สัมปทานการทำป่าไม้แก่ผู้มาขอทำสัญญาเป็นคราว ๆ ตามแต่ตกลงกันไว้ในเวลาที่ทำสัญญา เจ้านายผู้เป็นเจ้าของป่าและเจ้านครจึงมีรายได้จากการเก็บค่าตอ ค่าขายขวงป่า และค่าตราเป็นต้น ดังนั้น ในบริเวณดังกล่าวจึงเป็นการให้สิทธิในการเข้าดำเนินการป่าไม้แก่ผู้เช่าทำอย่างเต็มที่¹¹¹

ส่วนการทำป่าไม้ในบริเวณเมืองแพร่และน่านนั้นแตกต่างจากหัวเมืองทั้ง 3 เป็นอย่างมาก ทั้งนี้ เพราะในบริเวณดังกล่าว บรรดาเจ้านาย พญาแสนท้าว ต่างเข้าดำเนินการป่าไม้ด้วยตนเองไม่ใคร่อนุญาตให้บุคคลอื่นเข้าดำเนินการ ดังนั้น บรรดาเจ้านายในหัวเมืองเหล่านี้จึงหาเลี้ยงชีพในการทำป่าไม้ และโคขายไม้ให้แก่บริษัทโดยตรง¹¹²

¹¹⁰ Pointon, เรื่องเดิม, หน้า 34.

¹¹¹ Memorandum-Bombay Burmah and the Siam Government,

F.O. 69/212.

✓¹¹² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม.16.1/9 รายงานป่าไม้ พระยาศรีสุทเทพ, 3 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119.

บริษัทการค้าของอังกฤษ ได้เข้าดำเนินกิจการป่าไม้ในลานนาติดต่อกันเป็นเวลาหลายปี และประสบผลสำเร็จในการทำป่าไม้เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ บริษัทบอมเบย์เบอร์มา ได้ทำการขยายสัญญาโดยการรับช่วงจากผู้เช่าเดิมมาดำเนินกิจการเป็นของบริษัทในเมืองต่าง ๆ ดังที่ปรากฏในบัญชีป่าไม้ขยายสัญญาใน พ.ศ.2444 (ร.ศ.120)

ที่	ป่าตำบล	แขวงเมือง	ผู้เช่าทำเดิม	โอนเป็นของ	กำหนดปี
1	ขุนยวม	นคร ช.ม.	มองบันโย	Bombay Burmah	6
2	แมยวม	"	มองทูนจอ	"	"
3	แมแงะ	"	มองทูนจอ	"	"
4	แมตาฝั่ง	"	มะนางคำ	"	"
5	แมตา	"	แสนคำบุญเรือง	"	"
6	แมชานแมลาย	"	เจ้าไชยสงคราม	"	"
7	แมฮอด	"	เจ้าทิพเนตร	"	"
8	แมทาด	"	เจ้าทิพเนตร	"	"
9	แมหอพา	"	พญาณรงค์	"	"
10	แมอ่าว	ลำพูน	Bombay Burmah	"	" 113

อนึ่ง กล่าวได้ว่าบริษัทป่าไม้อังกฤษ เหล่านี้เป็นบริษัทที่มีอิทธิพลทั้งทางการเงินและทางการเมืองเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ อาจพิจารณาได้จากกรณีพิพาทที่เกิดขึ้นในประเทศพม่า

✓ 113 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 ม 16.2/5 บัญชีป่าไม้ขยายสัญญาใหม่บริษัทบอมเบย์เบอร์มา รับเช่าทำ, 23 กันยายน ร.ศ. 120.

จนเป็นโอกาสให้รัฐบาลอังกฤษเข้ายึดครองประเทศพม่า¹¹⁴ ดังนั้น เมื่อบริษัทเหล่านี้เข้ามา
ดำเนินกิจการในประเทศไทย จึงทำให้รัฐบาลไทยต้องดำเนินการติดตามผลงานบริษัทเหล่านี้
เพื่อไม่ให้เหตุการณ์ยุ่งยากเกิดขึ้นระหว่างรัฐบาลไทยกับอังกฤษ โดยจะเห็นได้จากคำแนะนำ
เกี่ยวกับบริษัทป่าไม้ของ มร. คาร์แนค (Mr. Carnac) ที่ปรึกษาการค้าของรัฐบาลในขณะ
นั้นว่าเป็นคนเหตุโง่ป่าไม้เมืองพม่าเสียหายหมด ฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ของกรมป่าไม้ไทยที่จะ
เข้าดูแลและบังคับให้บริษัทปฏิบัติตามกฎหมายของไทยอย่างซื่อตรง เพื่อไม่ให้เกิดความเสียหายแก่ป่าไม้ได้¹¹⁵

อย่างไรก็ตาม การติดต่อระหว่างบริษัทอังกฤษกับรัฐบาลไทยได้เริ่มเป็นทางการใน
พ.ศ. 2439 (ร.ศ. 115) เมื่อรัฐบาลประกาศตั้งกรมป่าไม้ขึ้นเป็นครั้งแรก และได้มีการตกลง
ทำสัญญาระหว่างบริษัทคอมเบย์เบอร์มา และบริษัทอร์เนียวกับรัฐบาลกลางในข้อที่ว่า บริษัท
ทั้ง 2 จะยอมเสียค่าตอบแทนให้แก่รัฐบาลและจะยินยอมปฏิบัติตามกฎหมายข้อบังคับของรัฐบาล
ทุกประการ¹¹⁶

บริษัทป่าไม้ของอังกฤษได้ดำเนินกิจการติดต่อกันจนกระทั่งถึง พ.ศ. 2498
(ค.ศ. 1955) รัฐบาลจึงไม่ได้ต่อสัญญาป่าไม้ให้แก่บริษัทเหล่านี้อีก¹¹⁷ ดังนั้นกิจการป่าไม้ใน
ดินแดนลานนาของบริษัทเหล่านี้จึงได้สลายตัวไป เหลือแต่บริษัทซึ่งตั้งอยู่ ณ กรุงเทพฯ เท่านั้น

¹¹⁴ ดูรายละเอียดในบทที่ 2.

¹¹⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 มท6.1/16 คำแนะนำของ
มร. คาร์แนค ในเรื่องจัดการป่าไม้ที่เกี่ยวกับบริษัทคอมเบย์เบอร์มา, ร.ศ. 117.

¹¹⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร.5 มท6.3/1 สัญญาบริษัทคอมเบย์
เบอร์มา และบริษัทอร์เนียว จะเสียค่าตอบแทนให้แก่รัฐบาลสยาม, 24 มีนาคม ร.ศ. 115.

¹¹⁷ มร. วูด (Mr. W.W. Wood) ผู้จัดการบริษัทอร์เนียวคนสุดท้าย ได้ให้ข้อ
สังเกตว่า การที่รัฐบาลไม่ต่ออายุสัญญาป่าไม้ให้กับบริษัทเหล่านี้เพราะเกิดลัทธิชาตินิยมขึ้น
และบริษัทของคนไทยก็เข้าดำเนินการแทน.

ได้แก่ บริษัทธนบุรีพาณิชย์ จำกัด, บริษัทแองโกลไทย จำกัด (คือบริษัทสยามฟอเรสต์เคม) และมีบริษัทหลุยส์ ที เลียวโนเวนส์ จำกัด ซึ่งได้แยกตัวออกมาจากบริษัทธนบุรีพาณิชย์ใน พ.ศ. 2439 (ค.ศ. 1896) และดำเนินกิจการเป็นของตนเองตลอดมา ส่วนบริษัทอมเบเบอรัมานั้นได้เลิกกิจการไปพร้อมกับสัมปทานป่าไม้

บทบาทของกงสุลอังกฤษ เกี่ยวกับกรณีพิพาท

กรณีพิพาทระหว่างคนไทยกับอังกฤษกับเจ้าหลวงเชียงใหม่ได้มีส่วนสำคัญที่ทำให้กงสุลอังกฤษเข้าเกี่ยวข้องในการเจรจาความรัฐบาลไทยกับอังกฤษเป็นอย่างมาก กงสุลที่มีบทบาทสำคัญคือ น็อกซ์ (Mr. Knox) ซึ่งได้ดำรงตำแหน่งเป็นกงสุลอังกฤษคนที่ 3 ต่อจาก เซอร์ รอเบิร์ต ชอมบวร์ก (Sir Robert Schombourk) ตั้งแต่ พ.ศ. 2407-2422.¹¹⁸

น็อกซ์ให้ความสนใจในกรณีพิพาทที่เกิดขึ้นและได้พยายามชักจูงให้รัฐบาลไทยเห็นว่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นทั้งหมดเป็นความผิดของพระเจ้าเชียงใหม่ ซึ่งรัฐบาลกลางจะตกลงโทษและบังคับให้พระองค์ชดเชยค่าเสียหายให้แก่คนไทยในบังคับอังกฤษตามจำนวนที่เรียกร้อง¹¹⁹ แต่ปรากฏว่านโยบายในการปกครองเชียงใหม่ของรัฐบาลกลางไม่ได้คล้อยตามคำชักจูงของน็อกซ์แต่อย่างใด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพิจารณาเรื่องราวที่เกิดขึ้นด้วยความสุขุมรอบคอบ ดังปรากฏหลักฐานในลายพระราชหัตถเลขาที่พระองค์มีถึง ลอร์ด อีเดน (Lord Eden) ขาหลวงอังกฤษประจำพม่าในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเชียงใหม่ คือ

¹¹⁸ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, รายชื่อทูตและกงสุลอังกฤษในกรุงรัตนโกสินทร์.

¹¹⁹ King Chulalongkorn to Lord Eden, April 1877, F.O.

๗. ก่อนที่ข้าพเจ้าจะลงโทษพระเจ้าเชียงใหม่ ข้าพเจ้า
จะทองตรวจสอบคดีความ และแสดงให้เขาได้เห็นความผิด
ของเขา ในปัจจุบันรัฐบาลสยามไม่โคโตแยงหรือชักขวาง
คำร้องของรัฐบาลอังกฤษ แต่ขอรองให้มีการตรวจสอบคดี
และแสดงข้อผิดของจำเลยในคดีนี้ให้ปรากฏว่าพระเจ้า
เชียงใหม่ทำอะไรผิด, ทรงละทิ้งอะไร และให้โอกาส
พระองค์ในการชี้แจงเรื่องราวต่าง ๆ ก่อนที่จะบังคับให้
พระองค์จ่ายค่าปรับซึ่งทางรัฐบาลพร้อมที่จะจ่ายทดแทนก่อน¹²⁰

นอกนี้ ได้แสดงหาที่คุกคามรัฐบาลกลางและพระเจ้าเชียงใหม่อย่างเปิดเผย ใน
กรณีเกี่ยวกับเงินค่าปรับที่พระเจ้าเชียงใหม่จะต้องจ่ายให้แก่คนในบังคับอังกฤษ ซึ่งมีจำนวน
สูงมากจนพระเจ้าเชียงใหม่ไม่สามารถที่จะชำระให้หมดภายในครั้งเดียวได้ ดังนั้นรัฐบาล
สยามจึงได้ดำเนินการเจรจายืดเวลาการชำระเงินออกไปอีก แต่นอกนั้นก็ปฏิเสธขอเสนอ
ดังกล่าวอย่างแข็งกร้าว และยืนยันให้พระเจ้าเชียงใหม่ปฏิบัติตามคำเรียกร้องของตน¹²¹

มูลเหตุเรื่องความเมืองเชียงใหม่ซึ่งพระเจ้าเชียงใหม่จะต้องจ่ายเงินนี้ปรากฏอยู่
ในหนังสือที่ เจ้าพระยามหาอำมาตย์ มีถึง พระสยามมกุฎราชกุมาร กงสุลสยามประจำกรุงลอนดอน
โดยสรุปใจความได้คือ

ใน พ.ศ. 2416 รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียได้แสดงความจำนงให้รัฐบาลไทยชำระ
ความที่ค้างที่เมืองเชียงใหม่ตั้งแต่สมัยพระเจ้ากาวิโลรสฯ ทางรัฐบาลกลางได้ส่งขานลวง
ไปชำระความดังกล่าวที่เชียงใหม่ ต่อมาคดีความได้ส่งลงมาฟ้องร้องกันที่กรุงเทพฯ ดังนั้น
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระสยามบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้
สำเร็จราชการแผ่นดิน จึงมีคำสั่งให้ พระยาจำแสนบดี และพระยาราชาบริบาล ทำหน้าที่
เป็นตุลาการชำระความที่คนในบังคับอังกฤษฟ้องร้องเจ้านายและขุนนางเมืองเชียงใหม่ให้
เรียบรอย ทางฝ่ายกงสุลอังกฤษได้เสนอให้ มร. นิวแมน (Mr. Newman) ช่วยชำระความ

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹²¹ Bhanuwongse to Granville, 22 May, 1873. F.O. 69/60.

ควย ปรากฏว่าคดีความที่ฟ้องร้องทั้งหมด 42 เรื่องนั้น ตุลาการไต่ตัดสินยกฟ้องเสีย 31 เรื่อง ส่วนอีก 11 เรื่องนั้น ปรากฏว่าเป็นคดีที่มีมูลความจริง และบรรดาเจ้านายโคทำนิตตามชอกกล่าวหา จึงไต่ตัดสินให้จำเลยชำระเงินรวมทั้งสิ้น 466,015 รูปี เงินจำนวนนี้ พระยาจาแสนมดี และ พระยาราชวรานุกุลได้บังคับให้พระเจ้าเชียงใหม่ส่งเงินให้คนในบังคับอังกฤษตามคำตัดสินโดยเร็ว แต่พระเจ้าเชียงใหม่ได้ขอผ่อนผันโดยอ้างว่ามีเงินมาไม่พอและขอชำระเงินก่อนครั้งหนึ่ง ส่วนอีกครึ่งหนึ่งนั้นจะนำมาชำระภายในเวลา 6 เดือน คำขอร้องดังกล่าวมีเหตุผลพอที่จะผ่อนผันได้ ดังนั้นรัฐบาลกลางจึงได้ยินยอมตามคำขอร้องของพระเจ้าเชียงใหม่

ส่วนเงินที่พระเจ้าเชียงใหม่ขอส่งครั้งหนึ่งก่อนนั้น พระองค์ได้ส่งไว้ที่ตุลาการ 2 ครั้ง ครั้งแรกจำนวน 24,800 รูปี และกงสุลกได้ให้คนมารับเงินไปแล้ว ต่อมาพระเจ้าเชียงใหม่ก็ส่งเงินให้อีกจำนวน 208,207 รูปี รวมกับเงิน 24,800 รูปีที่ชำระครั้งแรกเป็นเงิน 233,007 รูปี ทางรัฐบาลไทยได้แจ้งให้กงสุลทราบภายใน 6 เดือน ถ้าพระเจ้าเชียงใหม่ยังไม่ส่งเงินที่เหลือมาให้ รัฐบาลสยามก็จะชำระให้แทน ปรากฏว่ากงสุลไม่ยอมรับขอเสนอดังกล่าว พร้อมกับบังคับให้พระเจ้าเชียงใหม่ชำระเงินทั้งหมดทันที หรือไม่ก็ตัดดอกเบี้ยเงินที่ผิดไป 6 เดือน และสำหรับเงินครึ่งหลังที่พระเจ้าเชียงใหม่ได้ส่งไว้จำนวน 208,207 รูปี กงสุลไม่ยอมรับไป และได้พูดจากาวราวรัฐบาลสยามมากมาย¹²² ความประพฤติกของ มร. น็อกซ์ในระยะหลังได้เปลี่ยนแปลงไปมากจนทำให้รัฐบาลไทยต้องขอร้องให้รัฐบาลอินเดียนแดงตั้งที่ปรึกษาคนใหม่ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับเชียงใหม่ ทั้งนี้ เพราะรัฐบาลสยามจะไม่ติดต่อและปรึกษาเรื่องเมืองเชียงใหม่กับน็อกซ์อีกต่อไป¹²³

¹²² กองบรรณาสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ถึงพระสยามทูรพาท 22 พฤษภาคม ค.ศ. 1873, "เรื่องความเมืองเชียงใหม่," เป็นเรื่องเกี่ยว อังกฤษ.

¹²³ Bhanuvongse to Granville, 22 May 1983, F.O. 69/60.

นอกจากข้อขัดแย้งเกี่ยวกับการจ่ายเงินดังกล่าวแล้ว ยังมีคดีพิพาทที่น่าสนใจอีกคดีหนึ่ง ซึ่งเป็นต้นเหตุให้ข้อขัดแย้งระหว่างรัฐบาลสยามกับกงสุลอังกฤษที่ความรุนแรงยิ่งขึ้น คดีนั้นคือคดีความมองไบ (Maung Bise) ฟ้องพระเจ้าเชียงใหม่ ทั้งนี้ สืบเนื่องมาจากมองไบ ซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษ ได้ถูกคนร้ายปล้นทรัพย์สินจำนวน 520,000 รูปี ในเขตเชียงใหม่และเขาไคร้ร้องเรียนว่าไม่ได้รับความคุ้มครองความปลอดภัยจากเจ้าหน้าที่เชียงใหม่ ดังนั้นเขาจึงยื่นคำฟ้องเรียกค่าเสียหายจากพระเจ้าเชียงใหม่ให้ชำระเงินตามจำนวนที่ระบุไว้¹²⁴

ปรากฏว่าเมื่อคดีนี้ผ่านจากศาลหลวงอังกฤษประจำพม่ามาถึงน็อกซ์ ทางรัฐบาลไทยก็ได้รับคำประท้วงและเรียกร้องจากกงสุลอังกฤษในบังคับพระเจ้าเชียงใหม่จ่ายเงินให้แก่โจทก์ ดังนั้น รัฐบาลจึงได้ตัดสินใจส่งศาลหลวงขึ้นไปสืบคดีความที่เชียงใหม่ เพื่อดำเนินการตามขบวนการยุติธรรม และถ้าเป็นความบกพร่องของพระเจ้าเชียงใหม่จริง ศาลหลวงก็จะได้ทำการชี้แจงให้พระเจ้าเชียงใหม่ได้ใช้เงินแก่ มองไบ ตามจำนวนเงินและทรัพย์สินที่เสียไป¹²⁵

ต่อมาพระยาเทพอรชุน ขาหลวงฝ่ายไทยมีหนังสือชี้แจงเกี่ยวกับคดีนี้ว่า ผู้ร้ายที่ปล้นมองไบนี้ไม่ใช่คนในบังคับเชียงใหม่ แต่เป็นพวกกะเหรี่ยงแดงซึ่งเคยทำงานมากับมองไบ และเมื่อปล้นมองไบแล้วก็หนีออกนอกเชียงใหม่ ทำให้เจ้าพนักงานของเชียงใหม่ไม่สามารถทำการจับกุมคนร้ายมาได้ อย่างไรก็ตามเมื่อกงสุลและรัฐบาลอังกฤษตัดสินให้พระเจ้าเชียงใหม่จ่ายเงินแล้ว ทางรัฐบาลกลางก็จะจ่ายเงินทดแทนให้ก่อน¹²⁶

คดีมองไบ น่าจะยุติลงได้เมื่อรัฐบาลกลางยินยอมจะจ่ายเงินแทนพระเจ้าเชียงใหม่ แต่ปรากฏว่า น็อกซ์ได้ชักชวนขอเสนอดังกล่าว เขายืนยันที่จะให้พระเจ้าเชียงใหม่เป็นผู้

¹²⁴ กองบรรณาธิการ กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ถึง มร.น็อกซ์, 11 มีนาคม ค.ศ.1878, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน.

จ่ายเงินจำนวนนี้ และให้รัฐบาลกลางบังคับพระเจ้าเชียงใหม่ให้รับส่งเงินมาชำระโดยเร็ว มิฉะนั้นแล้ว เขาจะส่งเรื่องไปยังรัฐบาลอังกฤษให้เป็นผู้ตัดสินว่าควรจะทำอย่างไร¹²⁷ จากท่าทีของนอกซ์แสดงให้เห็นว่าเขาพยายามชักชวนนโยบายของรัฐบาลไทยในส่วนของที่เกี่ยวกับเชียงใหม่ และใค้อวคอ้างอำนาจของอังกฤษซึ่งสามารถจะดำเนินการกับประเทศไทยได้ในกรณีที่รัฐบาลไทยไม่ยอมปฏิบัติตามข้อเสนอของเขา

... จากคำกล่าวอ้างที่ท่านได้ถามว่ารัฐบาลสยามจะเห็นดีหรือไม่ว่าจะให้รัฐบาลอังกฤษในอนาคตเขาเกี่ยวของกับพระเจ้าเชียงใหม่โดยตรง ข้าพเจ้าขอชี้แจงว่าสำหรับการตัดสินใจของรัฐบาลสยามว่าดีหรือไม่นั้น ในฐานะที่ประเทศสยามเป็นประเทศเล็กไม่สามารถให้คำตอบได้ แต่ปล่อยให้เป็นที่ในการตัดสินใจของประเทศมหาอำนาจ,¹²⁸

เหตุที่การเจรจาระหว่างรัฐบาลไทยกับกงสุลอังกฤษประสบความล้มเหลวก็เพราะนอกชทองการที่จะแผ่อิทธิพลของเขาเข้าไปยังดินแดนลานนา แต่ถูกรัฐบาลไทยขัดขวางอยู่เสมอมา ดังนั้นเขาจึงดำเนินนโยบายที่แข็งกร้าวต่อเชียงใหม่อย่างเห็นได้ชัด เขาอ้างว่ากรณีที่ยังบังคับพระเจ้าเชียงใหม่เป็นผู้จ่ายเงินค่าปรับกับโจทก์ ก็เพื่อลงโทษให้เข็ดหลาบมิให้ดำเนินการผิดพลาดขึ้นอีกได้¹²⁹

บทบาทของนอกซ์ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อีกครั้งหนึ่งในกรณีที่เขาได้เสนอให้รัฐบาลไทยดำเนินการปรับโทษพระยาเทพอรชุน ข้าหลวงและผู้พิพากษาของไทยประจำเชียงใหม่ ในข้อหาว่ากระทำการผิดกฎหมายสัญญาะหว่างไทยกับอังกฤษ โดยการพิจารณาคดีความระหว่างคนในบังคับอังกฤษด้วยกัน และได้ตัดสินให้คนในบังคับอังกฤษ คือ

¹²⁷ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ, ถึงมร.นอกซ์, 15 มีนาคม พ.ศ. 1877, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

¹²⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน.

มองบันคอตองโทษจำคุกได้รับความเดือดร้อน ดังนั้น นอกจึงไ้ร้องเรียนต่อรัฐบาลไทย ให้ดำเนินการปรับพระยาเทพอรชุน เป็นเงิน 5,000 รูปี¹³⁰ มูลเหตุของคดีมองบันคอตอาจสรุปได้ คือ

มองช่วยอัคไค้ให้มองบันคอตหลานชายขึ้นไปเก็บทรัพย์สินของที่เมืองเชียงใหม่และลำปาง ทั้งนี้เพราะภรรยาของมองช่วยอัค ชื่อ นางคำพิพโยได้ทำการชักชวนและนำทรัพย์สินสมบัติไปมอบให้แก่ชายชู้ ต่อมา นางคำพิพโยได้ยื่นฟ้องต่อพระยาเทพอรชุน กล่าวหาว่ามองบันคอตมาเก็บทรัพย์สินของบุตรมองช่วยอัคไปหมด พระยาเทพอรชุนจึงทำหน้าที่สื่อมอบอำนาจให้กับมองจาและมองลินจา ซึ่งเป็นกรมการเมืองของพม่าในบังคับอังกฤษเป็นผู้ดำเนินการชำระความ มองจาและมองลินจาได้เรียกมองบันคอตให้ไปหา และทำการคุมขังเอาไว้โดยไม่ชักถามพร้อมทั้งปรับเงิน 953 รูปี มองบันคอตจึงได้ยื่นเรื่องราวต่อพระยาเทพอรชุน ๆ ก็ไม่ดำเนินการชำระทำให้ทรัพย์สินของมองช่วยอัคได้รับความเสียหาย¹³¹

คำร้องทุกข์ของมองช่วยอัคกรณีมองบันคอตนี้ ได้รับคำชี้แจงจากพระยาเทพอรชุน มีใจความว่า - นางคำพิพโยภรรยาของมองช่วยอัคได้กล่าวโทษว่ามองบันคอตได้ทำการเก็บทรัพย์สินของนางเป็นราคา 2,859 รูปี และได้อ้างว่าเป็นหลานของมองช่วยอัค ดังนั้นศาลเมืองเชียงใหม่จึงได้เรียกมองบันคอตมาชำระโทษส่วน แต่มองบันคอตไม่ยอมมาโดยอ้างเหตุผลว่า ตนเป็นคนในบังคับอังกฤษ มีหนังสือเดินทางถูกต้อง จึงไม่ยอมให้มีการชำระความที่ศาลเมืองเชียงใหม่ ถ้านางคำพิพโยจะฟ้องร้องประการใด ก็ให้ไปดำเนินการที่ศาลเมืองฉางบูม* แต่เมื่อตุลาการที่ศาลเมืองเชียงใหม่ขอคืนหนังสือเดินทางจากมองบันคอตว่าเป็นคนในบังคับอังกฤษจริงหรือไม่ มองบันคอตก็ไม่ให้ การกระทำของมองบันคอตนี้ถือว่าการ

¹³⁰ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ ถึง มร.ปาลเกรฟ, 29 มกราคม พ.ศ. 1881, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

¹³¹ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ "เรื่องมองบันคอตและมองช่วยอัค ยื่นเรื่องราวต่อกงสุลอังกฤษ," แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

* เมืองฉางบูม เป็นเมืองชายแดนของพม่าที่มีเขตติดต่อกับลานนาไทย.

ผิดหนังสือสัญญา พ.ศ. 2417 ในข้อ 2 ที่ระบุว่าถ้าผู้ใดไม่มีหนังสือเดินทาง ก็ให้ถือว่าเป็นโจรตามกฎหมายบ้านเมือง นอกจากนี้นางคำทิพย์ก็ไม่ได้เกี่ยวข้องกับมองบันคอ การกระทำของมองบันคอจึงไม่สมควรและผิดกฎหมายบ้านเมือง พระยาเทพอรชุนจึงให้มองเลนจา ชาวพม่าเป็นตุลาการชำระความเรื่องนี้ มองเลนจาได้ให้โอกาสมองบันคอหาประกัน แต่มองบันคอก็ไม่ปฏิบัติตามจึงถูกคุมขังไว้ ซึ่งการตัดสินครั้งนี้ ตุลาการและบุคคลอื่นก็เห็นพ้องเป็นพยานควยทั้งสิ้น¹³²

คดีความมองบันคออันเป็นสาเหตุให้กงสุลอังกฤษประท้วงรัฐบาลสยามดำเนินการปรับโทษพระยาเทพอรชุนนี้ น่าจะยุติลงตั้งแต่ พ.ศ. 2422 อันเป็นปีสุดท้ายที่นอกชกดำรงตำแหน่งกงสุลอังกฤษประจำประเทศไทย ดังปรากฏหลักฐานในคำชี้แจงของ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ ถึง ปาลเกรฟ ตอนหนึ่งว่า ใน พ.ศ. 2422 นั้นเอง กงสุลอังกฤษได้มีหนังสือเรียกร้องให้พระยาเทพอรชุนนำของที่มองบันคอเก็บริบไปจากบุตรภรรยาของมองช่วยอัด ซึ่งพระยาเทพอรชุนตัดสินคืนมาได้นั้น มอบให้แก่บุตรของมองช่วยอัด และให้ปล่อยตัวมองบันคอเสีย ตลอดจนคืนเงินค่าปรับใหม่ที่พระยาเทพอรชุนเรียกเก็บไว้จำนวน 953 รูปีคืนให้กับมองบันคอเสีย เพื่อยุติคดีความนี้¹³³

คำเรียกร้องของกงสุลอังกฤษในขณะนั้น ได้รับการรับรองจากรัฐบาลสยามเป็นอย่างดี แต่รัฐบาลสยามได้ชี้แจงเพิ่มเติมว่า สำหรับเงิน 953 รูปีนั้น พระยาเทพอรชุนไม่ได้เรียกเก็บจากมองบันคอ ดังที่กงสุลอังกฤษเข้าใจ ดังนั้นรัฐบาลสยามจึงหวังว่ากงสุลอังกฤษคงเข้าใจเรื่องราวและยุติคดีนี้ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา¹³⁴

¹³² กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ ถึง มร. เอกวาร์ค มกราคม ค.ศ. 1881, "กรณีมองบันคอ," แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

¹³³ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ ถึง มร. ปาลเกรฟ 27 มิถุนายน ค.ศ. 1881, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน.

อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าคดีความรายนี้ไม่ได้จบสิ้นลงใน พ.ศ. 2422 ดังที่
 รัฐบาลสยามเข้าใจ แต่ได้มีการรื้อฟื้นขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2424 โดยปาลเกรฟ กงสุลอังกฤษ
 ทอดจากนอกช ทางรัฐบาลอังกฤษได้อ้างว่า พระยาเทพอรชุนมีความผิดในการตัดสินคดีความ
 ระหว่างคนในบังคับอังกฤษด้วยกัน ทั้งนี้เพราะในสนธิสัญญาบาวริงได้ระบุไว้ในข้อ 2 ว่า
 ถ้าคนบังคับชาติใดทำผิดให้รัฐบาลของประเทศนั้น เป็นผู้ดำเนินการชำระตัดสิน ในกรณีความ
 มองมันค่อซึ่ง เป็นจำเลยของนางคำทิพย์และ เป็นคนในบังคับอังกฤษนี้สมควรที่ฝ่ายกงสุลอังกฤษ
 จะเป็นผู้ชำระไต่สวน ไม่ใช่ตุลาการทางฝ่ายไทย ดังนั้นจึงถือว่าพระยาเทพอรชุนกระทำ
 การนอกเหนืออำนาจของตนและละเมิดสัญญา

ขอล่าวหาของรัฐบาลอังกฤษได้รับการตอบโต้จากรัฐบาลไทยในข้อที่ว่า ถ้า
 พระยาเทพอรชุนไม่มีอำนาจชำระความเรื่องนี้ซึ่ง เป็นการผิดจากหนังสือสัญญาตั้งที่กงสุลได้
 อ้างมานั้น รัฐบาลสยามขอชี้แจงว่า เมื่อพระยาเทพอรชุนได้ทราบความเรื่องนี้ตามคำฟ้อง
 ของภรรยาของช่วยอีก ซึ่งกล่าวหาว่ามองมันค่อเป็นผู้ร้ายคุมพวกปล้นทรัพย์ และขับไล่ภรรยา
 และบุตรของมองช่วยอีก ซึ่งเป็นหญิงและเด็กทำให้ได้รับความลำบากนั้น ในฐานะผู้รักษา
 ความสงบจึง เป็นหน้าที่ของพระยาเทพอรชุนจะต้องช่วย เหลือภรรยาและบุตรของมองช่วยอีก
 ซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษตามข้อกำหนดและหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีในข้อที่จะดูแล
 ให้ความปลอดภัยแก่คนในบังคับอังกฤษในประเทศไทย ดังนั้นพระยาเทพอรชุนจึงได้จับตัว
 มองมันค่อมาชำระความตามคำฟ้องโดยเร็ว อนึ่งการอ้างของมองมันค่อว่า เป็นคนในบังคับ
 อังกฤษก็เป็นคำกล่าวลอย ๆ ไม่มีหลักฐานแสดงให้ปรากฏ ฉะนั้นพระยาเทพอรชุนจึงไม่
 เชื่อว่ามองมันค่อเป็นคนในบังคับอังกฤษจริง และดำเนินการไต่สวนชำระความโดยทันที
 เพราะถ้าไม่ทำเช่นนั้น ก็จะได้ตัวมองมันค่อ และภายหลังถ้านางคำทิพย์ภรรยาของมอง-
 ษอรชุนจึงได้ปฏิบัติตามหนังสือสัญญาที่ไต่หาไว้กับรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียใน พ.ศ. 2417¹³⁵
 ในข้อ 2 มีใจความว่า ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดมีหนังสือเดินทางหรือไม่มีหนังสือเดินทางเป็นโจรผู้ร้าย

135 รายละเอียดของสนธิสัญญานี้จะกล่าวถึงในบทที่ 4.

ในเขตแคว้นอังกฤษและเขตแคว้นสยาม ถ้าจับผู้ร้ายได้ไม่ต้องถามว่าเป็นชาติใด ต้องชำระ
คดีสินไหมโทษตามกฎหมายบ้านเมืองนั้น ถ้าทรัพย์สินของผู้ร้ายลักไป เจ้าพนักงานในเขต
แคว้นฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดชำระไต่ทรัพย์สินของ ต้องส่งทรัพย์สินของให้เจ้าของฝ่ายนั้น

นอกจากนี้ ในสัญญาข้อ 7 ก็ระบุว่า คนเกิดในอินเดียซึ่งอยู่ในบังคับอังกฤษ ถ้า
เดินทางมาจากเมืองพม่าเข้ามาในเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ถ้าไม่มีหนังสือเดินทาง
สำหรับตัวแล้ว เมื่อทำความผิดในเขตแคว้นสยามก็ต้องชำระตามศาลและกฎหมายบ้านเมือง
นั้น ดังนั้นพระยาเทพอรชุนจึงได้ใช้อำนาจในศาลเพื่อช่วยบุตรภรรยาของมองช่วยอภัยให้
เร็วที่สุด และเมื่อดำเนินการชำระความ ก็ได้เชิญคนพม่าในบังคับอังกฤษที่เป็นผู้ใหญ่มาช่วย
เป็นพยานหลายคน เพื่อให้ได้ความจริงประกอบคำตัดสิน

ในที่สุดรัฐบาลสยามได้ยอมรับว่า การที่พระยาเทพอรชุนดำเนินการตัดสินคดี
ความซึ่งคนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลยนั้นเป็นความผิดจริง แต่รัฐบาลสยามก็ขอร้องให้รัฐบาล
อังกฤษได้พิจารณาข้อเท็จจริงดังกล่าวด้วยความยุติธรรม ทั้งนี้เพราะการกระทำของพระยา
เทพอรชุนนั้น เป็นการกระทำด้วยเจตนาที่ต่อทางฝ่ายโจทก์ ซึ่งเป็นหญิงและเป็นการปฏิบัติ
ตามหนังสือสัญญา พ.ศ. 2417 ดังกล่าวแล้ว

อนึ่ง สำหรับทรัพย์สินสมบัติของมองช่วยอภัยที่ถูกผู้ร้ายปล้นนั้น ก็ได้คืนโดยสะดวก
และการที่มองบันคอกถูกจำขัง เพราะไม่มีคนประกันตัวนั้น ในฐานะที่มองบันคอกเป็นผู้ร้ายก็สม
ควรได้รับโทษนั้นแล้ว และรัฐบาลสยามเห็นว่าพระยาเทพอรชุนมีความผิดเพียงกระทำการ
ตามความที่เขาใจว่ามองบันคอกเป็นคนในบังคับสยาม ไม่ใช่บังคับอังกฤษ ดังนั้นความผิด
ของพระยาเทพอรชุนจึงไม่สมควรถูปรับเป็นเงินถึง 5,000 รูปี ซึ่งนับว่าเป็นจำนวนที่สูง
มาก เพราะเท่ากับเงินเดือนทั้งปี จึงใคร่ขอให้รัฐบาลอังกฤษได้พิจารณาคดีความนี้อีกที่¹³⁶

ต่อมาเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ ได้มีหนังสือถึงปลาลเกรฟ ทกลงว่ารัฐบาลสยามจะ
ยอมวางเงินจำนวน 5,000 รูปีไว้ที่ศาลกงสุลอังกฤษก่อน และถ้ารัฐบาลอังกฤษได้พิจารณา

¹³⁶ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ ถึง
มร. ปลาลเกรฟ 29 มกราคม พ.ศ. 1881, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

เรื่องราวเห็นสมควรอย่างไร รัฐบาลสยามก็จะตกลงยินยอมตาม¹³⁷

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการเจรจาระหว่างรัฐบาลไทยกับอังกฤษติดต่อกันเป็นเวลานานก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่า รัฐบาลไทยยอมจ่ายเงินค่าปรับแทนพระยาเทพอรชุนหรือไม่ ทั้งนี้อาจสันนิษฐานได้จากท่าทีอันแข็งกร้าวของรัฐบาลอังกฤษที่ยืนยันจะให้ดำเนินการปรับไหมพระยาเทพอรชุนให้จงได้ อังกฤษได้อ้างว่าคดีความเรื่องนี้สมควรจะมีการปรับเป็นเงินถึง 10,000 รูปี ในกรณีที่ตุลาการเมืองเชียงใหม่ได้ทำความลำบากให้แก่องบันคอ แต่รัฐบาลอังกฤษที่อื่นเคยได้ลดค่าปรับลงเหลือเพียง 5,000 รูปีเท่านั้น¹³⁸ ดังนั้นทราบได้ที่รัฐบาลอังกฤษได้ยืนยันเช่นนี้ ก็น่าที่รัฐบาลสยามจะต้องปฏิบัติตาม

คดีความมองบันคอนับว่ามีความสำคัญมากคดีหนึ่ง ในแง่ที่ได้แสดงบทบาททงสูงสุดอังกฤษอย่างกว้างขวางในการเข้าแทรกแซงกิจการปกครองดินแดนประเทศไทย และได้มีผลในการดำเนินนโยบายของรัฐบาลอังกฤษที่อื่นอีกด้วย แม้วางสกุลคนก่อน คือ นอกซ์ จะได้อพยพไปจากประเทศไทยแล้วก็ตาม นับเป็นครั้งแรกที่ได้มีการฟ้องร้องผู้พิพากษา ซึ่งก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากมาย

ภายหลังจากที่นอกซ์ได้อพยพออกจากประเทศสยามใน พ.ศ. 2422 แล้ว ความขุ่นเคืองระหว่างกงสุลอังกฤษคนต่อมาที่รัฐบาลสยามก็ลดลงจนไม่มีข้อพิพาทที่จะนำมากล่าวได้อย่างชัดเจน บทบาททงสูงสุดอังกฤษในดินแดนประเทศไทยดำเนินไปตามวิถีทางการทูตเรื่อยมาจนกระทั่งถึงสมัยที่รัฐบาลอังกฤษได้ส่งรองกงสุลคนแรกขึ้นไปประจำที่เชียงใหม่ คือ มร.กูลด์ (Mr. Gould) ใน พ.ศ. 2426 (ค.ศ. 1883) บทบาทของกูลด์ได้รับการตีพิมพ์และรายงานมายังกรุงเทพฯ ในข้อหาบุกรุกเข้าไปในคุ้มหลวงของพระเจ้าเชียงใหม่ เพื่อชิงตัวนางละ ทาสของพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งกูลด์อ้างว่าเป็นภรรยาของคนในบังคับอังกฤษ

¹³⁷ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ ฯ ถึง มร.ปาลเกรฟ 27 มิถุนายน ค.ศ. 1881, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

¹³⁸ กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ, ลอร์ด แกรนวิลล์ ถึง มร.ปาลเกรฟ 16 พฤษภาคม ค.ศ. 1881, แฟ้มเรื่องเกี่ยวกับอังกฤษ.

ดังนั้นนางละ จึงมีฐานะเป็นคนในบังคับอังกฤษด้วย กุลค์ได้เข้าไปบังคับให้พระเจ้าเชียงใหม่
ปล่อยตัวนางละให้พ้นจากความเป็นทาส การกระทำเช่นนี้ถือว่าการหมิ่นประมาทต่อพระ-
เจ้าเชียงใหม่เป็นอย่างมาก¹³⁹

เมื่อเรื่องราวดังกล่าวได้ฟุ้งรอมายังกรุงเทพฯ นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริว่าตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีไคร้ระบุให้ชาวหลวงสยามเป็น
พนักงานว่าการต่างประเทศในเชียงใหม่ หากกงสุลมีธุระการงานอย่างใดก็ควรทำการติดต่อก
ตกลงกับชาวหลวงโดยตรง ไม่ควรไปพูดจากับเจ้านครหรือบรรดาเจ้านายเชียงใหม่คนใด
ทั้งสิ้น การกระทำของ มร. กุลค์ จึงเป็นการดูแก่อานาจเกินขอบเขตที่ได้กำหนดไว้ในหนังสือ
สัญญาทางพระราชไมตรี พ.ศ. 2426 (ค.ศ. 1883)¹⁴⁰ และการที่กุลค์เข้าไปครั้งนี้ก็ได้แสดง
กิริยาที่ไม่สมควรเป็นการหมิ่นประมาทต่อพระเจ้าเชียงใหม่ ซึ่งมีฐานะเป็นพระเจ้าประเทศ
ราชของไทย¹⁴¹

การกระทำอันลุกอจของ มร. กุลค์ ทำให้รัฐบาลไทยไม่พอใจเป็นอย่างมาก รัฐบาล
ได้มีหนังสือไปยังทูตสยามประจำกรุงลอนดอนให้ดำเนินการฟ้องร้องต่อรัฐบาลอังกฤษ ขณะนั้น
ลอร์ด การ์วิล (Lord ^{Garville}) ซึ่งเป็นเสนาบดีว่าการต่างประเทศของอังกฤษได้มีหนังสือ
ตอบว่า การกระทำของ มร. กุลค์ เป็นความจริงและได้มีหนังสือเตือนห้ามปรามไม่ให้
ประพฤตินั้นอีกต่อไป¹⁴² ปรากฏว่าในเวลาต่อมา กุลค์ ก็ได้รับคำสั่งให้ย้ายจากเชียงใหม่
มาประจำอยู่ที่กรุงเทพฯ

¹³⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร. 5 บ1.1ก/9. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง สมเด็จพระบวรราชเจ้าฯ ร. ที่ $\frac{463}{46}$.

¹⁴⁰ รายละเอียดของสนธิสัญญานี้จะปรากฏในบทที่ 4.

¹⁴¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร. 5 บ1.1ก/9. เรื่องเดิม,
ร. ที่ $\frac{463}{46}$.

¹⁴² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ร. 5 บ1.1ก/13. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง สมเด็จพระบวรราชเจ้าฯ ร. ที่ $\frac{300}{47}$.

จากกรณีพิพาทที่ไคกล่าวมาแล้ว แสดงให้เห็นว่าคดีที่เกิดในดินแดนลานนามีส่วนทำให้รัฐบาลอังกฤษให้ความสนใจต่อดินแดนไคกล่าว จนกระทั่งมีการตกลงทำสนธิสัญญา
เชียงใหม่ระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียใน พ.ศ.2417 และ พ.ศ.2426
จึงจะไคกล่าวในรายละเอียดต่อไป.